mei 1962
jaargang 17 - no. 5

DE NIEUWE STEM

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de eerste van iedere maand.

Oprichters: N. A. Donkersloot - O. Noordenbos - H. J. Pos - J. M. Romein.

Redactie: de twee eerstgenoemde oprichters - T. Haan - Fr. de Jong Edz. - Ank Steenis, secretaresse - W. F. Wertheim / voor Vlaanderen: J. Kruithof.

De redactieraad bestaat uit: Prof. Dr. R. F. Beerling - Dr. J. J. Buskes - Mr. G. J. P. Cammelbeeck - J. B. Charles - Dr. B. Delfgaauw - Dr. P. J. Meertens - Dr. A. Romein-Verschoor - Prof. Dr. J. M. Romein - Th. van Tijn.

Uitgave: Uitgeverij „NIMO", Monnickendam
Kerkstraat 48-50 – Telef. (02995) 336 – Giro 256907

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somerstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38

Het abonnement kan uitsluitend ingaan per 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 11,50 per jaar (*f* 6,50 per half jaar). Voor België Bfr. 175 per jaar. Voor buitenland *f* 15,– resp. Bfr. 225. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 10,– en Bfr. 150.
Losse nummers *f* 1,50, resp. Bfr. 25.

Correspondentie over abonnementen, losse nummers, betalingen e.d. aan de uitgever, respectievelijk Belgische vertegenwoordiging.

INHOUD:

Oscar Mohr (†), Afscheid voor goed? 237
R. F. Beerling, Historische objectiviteit 242
Christiaan Terpstra, Gedichten 254
G. Mandersloot, De acht doden van Parijs 259
S. H. Meijler, De Mater Dolorosa van Diepenheim 272
Nico Rost, Een uitermate schadelijke bekroning 290
Kort Bestek 297
Ex Libris 298

Tristan Haan

Oscar Mohr †

AFSCHEID VOOR GOED?

Tien jaar geleden, in mei 1952, overleed plotseling mijn jeugdvriend O. W. P. Mohr, vertegenwoordiger van de Stichting voor Culturele Samenwerking te Djakarta. Door de vriendelijke bemiddeling van zijn oud-medewerker, de heer W. Mooyman, ontving ik de tekst van de afscheidsrede, die Mohr twee maanden voor zijn dood had gehouden bij het vertrek van twee Indonesische kunstenaars naar Europa. Voor Mohr was dit, zonder dat hij het wist, een afscheid voor goed.

Deze rede, die treft door haar persoonlijk en menselijk accent, is typerend voor de wijze waarop Mohr er naar gestreefd heeft in een moeilijke periode een vrijwel onmogelijke taak te vervullen, en er voorwaar in slaagde bij tal van Indonesiërs begrip en sympathie te wekken; maar zij treft ook door haar actualiteit, nu het Nederlandse en het Indonesische volk zich voor de vraag zien gesteld, of zij nu werkelijk van plan zijn, ook in het culturele en menselijke vlak, afscheid voor goed te nemen.

W. F. W.

We nemen vandaag afscheid van twee goede vrienden: Asrul Sani en Ramadhan Kartahadimadja gaan voor enige tijd naar Europa, om te beginnen naar Nederland en dat is in zekere zin ook Europa, al heeft ons land enkele eigenaardigheden die het van de rest van Europa onderscheiden. Een van die eigenaardigheden is dat het overhoop ligt met Indonesië. Dat doet geen enkel ander land van de wereld.

Het is treurig en we weten allemaal hoe dat komt, historisch, politiek, economisch enz. Maar ik ga graag nog verder om een verklaring te zoeken. Zelf vraag ik me dikwijls af waarom ik nu juist naar dit land ben gegaan? Waarom is het me niet even onverschillig als Columbia? Waarom zijn de Hollanders in de tijd toen zij de keus hadden tussen Noord- en Zuid-Amerika, Australië en vele landen van Azië en Afrika juist hier blijven plakken? Om de notemuscaat? Dat leerden we op school. Ik vind dat maar een goedkoop praatje. Ik geloof dat het in iets anders zit. In een of andere affiniteit. Een affiniteit die zich positief en negatief kan uiten, in een speciale aantrekking en een speciale afkeer. Van de speciale afkeer krijgen we thans ons deel, ik hoef in deze kring niets te zeggen over de befaamde sentimenten. Maar ik hoef er in deze kring ook niet over te zwijgen.

We staan ook nu nog niet onverschillig tegenover elkaar, hoe graag velen van ons dat ook zouden willen. Ik zie in de ambivalente verhouding — van afkeer en sympathie — om een technisch woord te gebruiken, mogelijkheden die ver uitgaan boven de problemen en conflicten van dit ogenblik en boven de belangen van de twee volken waartoe wij behoren.

We kunnen proberen helemaal van elkaar af te komen, eens en voorgoed een einde te maken aan de ambivalente verhouding met al haar complicaties en ergernissen. Het moet mogelijk zijn tot een correcte onverschilligheid te komen, zoals dat gebruikelijk is onder verstandige mensen. Dan doen we de beste zaken, dan hebben we de minste ruzie. Dan hebben we de vrede die heerst tussen IJsland en Paraguay. Deden we allemaal maar zo — waren we dan niet just one big happy family? Ik zou dit jammer vinden. Ik zou dit een groot verlies vinden. Voor ons, voor U en voor de wereld en ik zal proberen te zeggen waarom. Ik wil er even aan herinneren dat ik hier niet spreek als een meneer van de Stichting. In onze kring denkt ieder hierover zoals hij zelf wil, wat ik zeg is geen declaration of policy, want ik heb geen policy zoals U misschien weet en ik kan er geen hebben zoals

U uit mijn woorden dadelijk zal blijken. Ik spreek als vriend van Asrul en van Ramadhan en als vriend en bewonderaar van Bapak Sjafei. Ik richt me met deze woorden tot hen, maar er is geen reden waarom anderen onze conversatie niet zouden horen.

Ik moet even grijpen naar de grote dingen om ons heen, de grote dingen die in de wereld gebeuren, de geweldige crisis die we beleven als gevolg van de confrontatie van letterlijk alle mensen van de wereld met elkaar. Ze botsen tegen elkaar op en kwetsen elkaar en ontdekken in zichzelf en in anderen dingen die ze niet wisten en die ze liever niet wisten. Ze versterken hun afweermaatregelen persoonlijk en collectief, verschansen zich achter alles wat ze in zichzelf aan krachten vinden en zoeken nieuwe combinaties met grote haast en angst. Ze proberen zich sterker en flinker voor te doen dan ze zijn, ze omringen zich met de uiterlijke tekenen van prestige en met leuzen die lijken op toverformules. Dat is begrijpelijk en onvermijdelijk. We zijn op weg naar nieuwe tegenstellingen, misschien naar nieuwe toestanden van evenwicht. Van tijdelijk, wantrouwig en ontplofbaar evenwicht. Nog niet op weg naar een behoorlijke manier om met elkaar op te schieten. Ik ben niet zo optimistisch of naief om te denken, dat de mensheid die nog zo geweldig jong is — pas 10.000 jaren van beschaving en waarom zouden de mensen niet nog een millioen jaar of nog veel langer op aarde kunnen leven? — ik denk niet, dat de mensheid vooreerst de jaren der baldadige puberteit te boven zal komen, haar levensgevaarlijke en roekeloze spelletjes zal laten en overgaan tot de ernst en de edele vreugden van de mannelijke leeftijd. Maar ik vind wel dat wij, die individueel reeds proberen volwassen mensen te zijn, elke gelegenheid moeten aangrijpen om een stap verder te komen. Zulk een gelegenheid hebben we nu, juist nu alles door elkaar ligt, juist door de totale crisis. Straks is het misschien weer voor lange tijd te laat. Straks zijn de nieuwe posities misschien weer voor lange tijd ingenomen, de ijzeren gordijnen doorgetrokken en zijn we voor elkaar, ten opzichte van elkaar, objecten van vrees, afschuw en haat.

Uw volk en het onze kunnen daar misschien maar weinig toe- of afdoen. De resten van ons onderling conflict zijn in dit geheel van vrijwel geen belang, maar als we ons afvragen wat we kunnen doen om tegen dit gevaar te vechten, dan is dat mijns inziens wel veel, namelijk iets van essentiele waarde. We kunnen trachten in een van de tegenstellingen klaarheid te brengen, zelfs heilzaam in te grijpen. Een van de tegenstellingen, die zonder een bewuste en krachtige inspanning geweldig veel olie op het vuur zal blijven storten — de fameuze tegenstelling tussen Oost en West, die gevaarlijke dooddoener, die gemakkelijke, domme leus. We hebben met elkaar te maken, we kennen elkaar, we hebben elkaar zo langzamerhand alles naar het hoofd gegooid wat we bij de hand hadden — het wordt tijd, dat we leren zien en leren zeggen aan anderen wat ervan waar is, dat West en Oost niet met elkaar kunnen leven — en wat niet. Eens zullen we het allemaal moeten leren om met elkaar te leven op een planeet, of we willen of niet. We have got to like it. Er zit niets anders op. Wie ter wereld verkeert er in een gunstiger positie dan Indonesiërs en Nederlanders om zich hierin te oefenen? Ik geloof niemand. Wat is daarvoor nodig? Dat de verschillen inderdaad groot zijn. Wat nog meer? Verstandige mensen. Laten we hopen dat wij dat zijn. En wat nog? Dat niet alle wegen geblokkeerd zijn. Dat er een brug is, desnoods een smalle wankele brug, die niet is verbrand door haat. Het is een wonder waarvoor we alleen maar dankbaar kunnen zijn, dat we elkaar nog kunnen beschreeuwen. Dat we hier bij elkaar zijn, bij voorbeeld, en dingen als deze openhartig uitspreken. Ik ben ervoor om hiervan gebruik te maken, zolang het kan. Om de moeilijkheden die wij daarbij ondervinden, de ergernissen en de spoken die wij tegenkomen te bestrijden met even veel moed en zelfverloochening als de eerste de beste pleegt te tonen, wanneer het er om gaat elkaar te vernietigen.

Ik ben er voor dat vrije mensen vrij met elkaar omgaan zolang en waar dat kan. Dit zit achter mijn werk bij de Stichting, dit streef ik na met overreding, met

kunst- en vliegwerk, zo nodig met list en naar ik hoop met ons voorbeeld. Het doet me goed dit eens te zeggen, hardop te antwoorden op de vraag — wat wil die Stichting eigenlijk? Het doet me goed dit te zeggen tot mijn vriend Bapak Sjafei, voor wie ik zulk een diepe bewondering heb opgevat. Omdat hij weet dat de strijd voor zijn volk dezelfde is als de strijd voor de eenvoudige waarheden, voor de eenvoudigste van alle waarheden, dat we elkaars naasten zijn. Het is niet gemakkelijk zich daarnaar te gedragen, maar het moet.

Het is niet gemakkelijk, omdat we zo van elkaar verschillen. Naar aanleg, naar herkomst, naar belang op korte termijn. Naar gewoonten, naar denkgewoonten vooral. We moeten elkaar leren kennen, dan verdragen, misschien waarderen. Het is een weg die eerst naar de diepte leidt waar alle mensen gelijk zijn. Een afdaling in onszelf. Het is een lange en moeilijke weg. Wie hem kiest moet weten wat hij doet. Hem dreigen geen gevaren meer van buiten, alleen van binnen, uit zichzelf. Uit de haard van zijn eigen vulkaan. Hij moet weten wat hij doet als hij terug wil keren naar de begane grond, weer onherkenbaar worden onder gewone mensen en in hervonden eenvoud wandelen over de groene valleien van Minangkabau en Priangan.

Ik hoop, Asrul en Ramadhan, U eens zo terug te zien.

R. F. Beerling

HISTORISCHE OBJECTIVITEIT *

Dat geschiedeniswetenschap spreekt over iets, dat niet hetzelfde is als het medium waarin zij daarover spreekt vergt voor het gezonde verstand geen nader bewijs. Ook de historicus zal de gedachte dat geschiedenis niets anders dan een terminologische grootheid of een taalkundige kategorie zou zijn, met beslistheid verwerpen.

Het realisme heeft in de wetenschappelijke praktijk een soort van eerstgeboorterecht, dat voor kritische spitsvondigheden ongevoelig is. Het allerlaatste zou zijn, dat de geschiedenis als een werkelijkheid *sui generis* werd prijsgegeven. Dit is euvele moed, die het vakwetenschappelijke ethos zich niet kan veroorloven. Er moeten grenzen zijn aan wat Aron de „dissolution de l'objet" heeft genoemd.

Algehele verdamping van het historische voorwerp neemt het laatste beletsel van absolute willekeur weg en maakt elk verschil tussen waarheid en verdichtsel illusoir. Dit berooft de historicus van zijn zekerheid, die gegrond is in het vertrouwen, dat zijn kennis niet in de lucht hangt, maar ergens op „slaat". De vraag is nu echter waarop zij slaat en wat er met dit slaan kan zijn bedoeld.

Het eerst voor de hand liggende, maar ook meest naïeve antwoord zal luiden, dat het voorwerp der geschiedeniswetenschap de werkelijkheid van het verleden en haar taak de weergeving daarvan is. Zij is objectief naarmate zij in die weergeving slaagt. Dit standpunt onderstelt, dat de weergeving en het weer-

* Fragment van een binnenkort verschijnend boek „Heden en Verleden". Het is genomen uit het hoofdstuk over objectiviteit.

gegevene op enige wijze kunnen worden vergeleken. Uit die vergelijking moet blijken of zij al dan niet overeenstemmen. Anders gezegd: beweringen of zinnen moeten tegen feiten of gegevens gehouden kunnen worden en de beslissende vraag is of zij het daartegen uithouden. Zo niet, dan is geschiedschrijving „in strijd met de feiten", onnauwkeurig of bedriegelijk. De historicus heeft de feiten te respecteren en mag ze niet verdraaien en naar zijn hand zetten.

Het zou kortzichtig zijn, de waarde van een dergelijk betoog te onderschatten. Het houdt zich aan een elementair plan, waarop het eigenlijke probleemkarakter van geschiedenis en geschiedschrijving nog buiten het gezichtsveld ligt. Wanneer dit zich uitbreidt, dan is nog niet gezegd, dat het met het overeenstemmingsbeginsel opererende naïeve realisme totaal onmogelijk zou blijken. Misschien houdt de objectiviteit zelf functioneel verband met het niveau waarop de vraag naar de geschiedenis wordt gesteld. De erkenning van subjectieve elementen in werkzaamheid en werk van de historicus gaat zelden of nooit tot het uiterste, n.l. tot radicale prijsgeving van elke correspondentiegedachte. Want dan zou geschiedschrijving het product van een vrije verbeelding zijn en de historicus ware, omdat zijn verhaal aan niets behoeft te beantwoorden, tevens van elke verantwoordelijkheid ontslagen. Ook volgens Romein, die zo diep door de crisis van de objectiviteitsleer is heengegaan, moet geschiedschrijving om waar, d.w.z. objectief, te zijn toch aan iets beantwoorden, zij het dan dat dit iets van alle realistische tastbaarheid is ontdaan en buiten het directe bereik van de historicus naar een min of meer verre (vage) toekomst verschoven. Maar dit kan toch allerminst inhouden, dat met de feiten naar willekeur mag worden omgesprongen en dat ware of objectieve geschiedschrijving zal kunnen ontstaan op een grondslag van miskende of vertekende feitelijkheid. De waarde van het naïef-realistische standpunt zou hierin kunnen worden gezien, dat het alle met kennis-aanspraak optredende zinnen of beweringen op juistheid getoetst wil zien.

Hier ligt nu echter niet het einde, maar juist het begin van alle moeilijkheden. De naïeveteit gaat soms zover, de geschiedenis als zodanig of de historische feiten in het bijzonder als buiten of onafhankelijk van denken of bewustzijn gegeven te onderstellen. Een dergelijk eenvoudig standpunt valt voor de kritiek, behalve als uitdrukking van wat Russell onze „instinctive beliefs" heeft genoemd. Een begrip van historische objectiviteit moet even goed buiten als binnen een dergelijke in wezen metafysische onderstelling bereikbaar zijn, indien het bereikbaar is.

Dat de historicus zijn zekerheid vreest te zullen verliezen door de naïef-realistische geschiedenisconceptie prijs te geven is geheel en al een subjectief-psychologische zaak. Berust objectiviteit op de mogelijkheid van confrontatie (wat niet hetzelfde is als, maar zwakker dan correspondentie) dan kan deze nooit plaats vinden tussen het geschiedverhaal en de historische werkelijkheid „als zodanig". Want deze is voor de kennis niet direct gegeven en wij zullen met Kirn moeten zeggen, dat geschiedenis de wetenschap is „von einem nicht mehr vorhandenen Gegenstande". Het staat uiteraard vrij aan te nemen, dat dit voorwerp te eniger tijd voorhanden is geweést, maar naar de wijze waaróp het voorhanden is geweest kan het zodoende toch nooit worden hersteld. Voor wetenschap, die natuurverschijnselen waarneemt of experimenterend ondervraagt ligt hier althans geen probleem, want haar voorwerp is present, binnen bereik. Is geschiedenis „werkelijkheidswetenschap" dan zal zij het onder dit gezichtspunt zeker niet zijn, maar eerder het tegendeel.

Geschiedenis als werkelijkheid-van-het-verleden is als zodanig nimmer meer te achterhalen. Wij vangen er alleen de duizendvoudige echo's van op. Buiten de bronnen is er stilte. Zij zijn de geschiedenis niet in de naïef-realistische zin van het woord, maar spreken erover, getuigen ervan, verwijzen ernaar. Maar dat, waarnaar verwezen wordt, is niet rechtstreeks aanwijsbaar. Het moet eruit worden opgemaakt, zonder mogelijkheid van vergelijking echter met enig origineel. Daarom dient het historische objectiviteitsbegrip van

een dergelijke vergelijking verre te worden gehouden.

Het realisme vertoont tweeërlei uiterste, een atomistisch en een synthetisch. Het eerste neemt het bestaan van zekere elementaire, niet verder herleidbare of ontleedbare, allereenvoudigste feiten aan, die aan de basis liggen van elke historische reproductie of reconstructie. Het tweede veronderstelt geschiedenis als een objectieve „gang van zaken", een intrinsieke samenhang, waarvan verloop, richting, eventueel bedoeling of zin kunnen worden ontsloten. Beide extremen liggen hemelsbreed uit elkaar en zijn het resultaat van totaal verschillende geestesgesteldheid. Maar zij hebben dit gemeen, dat zij, als metafysische onderstellingen, niet waar te maken of aantoonbaar zijn — hetgeen iets anders is dan de vraag tot op welke hoogte zij aannemelijk kunnen worden gemaakt.

Het synthetische of speculatieve uiterste vindt in de ogen van moderne historici doorgaans minder genade dan het atomistische. Het eenvoudige feit behoudt een grotere en misschien ook meer natuurlijke aantrekkingskracht dan het globale beeld of systeem. De wetenschappelijke bedrieglijkheid daarvan is al te vaak aan het licht gebracht. Ook geschiedenisfilosofen schrikken er nu voor terug en geven de voorkeur aan het stellen van de vraag naar het wezen der historiciteit boven een pretentieuze visie op het gehele historische proces als rationeel doorzichtige werkelijkheid. Aan zekere hogere menselijke behoeften mogen dergelijke totale ontwerpen beantwoorden en zij mogen uit het complex van menselijke bezinningen op de geschiedenis wellicht nooit kunnen worden gemist — wetenschappelijk gesproken zijn het overspanningen of vertillingen. Het zijn louter hypothesen, maar de wetenschappelijke voorwaarde daarvan, n.l. dat zij in beginsel kunnen worden geverifieerd, ontbreekt.

Dit is waar, maar het geldt voor het andere uiterste niet minder. Blote feiten zijn abstracte onderstellingen, geen gegevens. Zij liggen nergens voor het oprapen en springen niet zomaar in het oog. Zij zijn geen geïsoleerde *data,* maar knooppunten of verdikkingen van talrijke verbindingslijnen. Wil men het begrip historische

elementen handhaven, dan moet het niet op feiten, maar op gebeurtenissen worden betrokken. Buiten gebeurtenissen, waarbinnen zij functioneren, zeggen feiten niets. Gebeurtenissen zijn geen starre, maar plastische raamwerken, waarbinnen feiten kunnen worden ontwaard; men mag evenwel niet het omgekeerde zeggen, alsof gebeurtenissen uit de optelling of opsomming van feiten zouden ontstaan. Jaartallen zijn verwijzende aanhechtingspunten, die tot een zekere oriëntering binnen plooibare kaders in staat stellen. Deze laatste vormen de historische partituur, die kan worden gelezen of tot klinken gebracht. Zij is niet uit losse noten, maar uit thema's opgebouwd. Een op zichzelf staand historisch feit is even abstract als een geïsoleerde gewaarwording, waarvan een zekere psychologie in naam van het realisme meende te kunnen uitgaan. Een „op zichzelf staand" feit kàn in het geheel niet historisch worden. Daarvoor is meer nodig.

Het is een feit, dat er in juni 1190 in een Anatolisch riviertje een man verdronk. Maar het is een historisch feit, dat dit Frederik Barbarossa was, die zich op kruistocht bevond. M.a.w. een bloot feit is een historisch feit, omdat het zich voordoet in een bepaald veld, een dynamische configuratie van op elkaar inwerkende krachten. De „puntachtige" voorstellingen, die door het begrip feit worden opgewekt, moeten dus radicaal verlaten worden. Punten zijn verdikkingen of kruisingen binnen ingewikkelde lineaturen. Het zijn de kontexten, waarop het aankomt.

In zekere zin moet men zeggen, dat de historicus niet eens de eigenlijke ontdekker van de historische feiten is. Hij moet uitgaan van wat als zodanig reeds is opgemerkt en in de bronnen behouden. Het collectioneren en memoriseren is door anderen al geschied; hij heeft voorhanden materiaal kritisch te onderzoeken, vergelijken, schiften, selecteren om een verhaal „in tweede instantie" op te bouwen over wat in het verleden is gebeurd. Het verwijst via het verhaal „in eerste instantie" naar werkelijkheid, die als daar „achter" liggend wordt ondersteld, maar aan elke onmiddellijke waarneming onttrokken blijft. Confron-

tatie daarmee is uitgesloten. Heeft men het over objectiviteit als juistheid, dan zal deze uit de toetsing van het verhaal in tweede op dat in eerste instantie moeten blijken. Het verschil tussen eerbiediging en verkrachting van de gegevens zal daarbij in de allereerste gevallen gemakkelijk aantoonbaar zijn. Tussen de meeste historici heerst aangaande de allermeeste zgn. historische feiten een zodanige mate van overeenstemming, dat objectiviteit als intersubjectiviteit de geschiedeniswetenschap althans op dit plan niet in een bijzonder ongunstige positie tegenover andere wetenschappen plaatst. Het inzicht, dat alle historische kennis uiteindelijk hypothetisch is, veroorzaakt zulks evenmin. Want dit heeft zij met elke ervaringskennis gemeen, waarvoor geldt, dat „the statements of (empirical) science are such that they can never be definitely accepted or rejected" (Carnap). Dit is geen skepsis, maar realisme. Historische bronnen zijn menselijke getuigenissen en als zodanig feilbaar. Zij spreken over veel, maar zwijgen over veel méér dat is gebeurd. Zij zijn dikwijls met elkander in strijd en vol vervalsingen, ongeloofwaardigheden, legenden. Het gezonde verstand verzet zich tegen de mogelijkheid, dat alles misschien wel eens één groot bedrog zou kunnen zijn, maar een ware historicus moet zelfs met deze gedachte eenmaal ernst hebben gemaakt, zoals Kirn ongeveer zegt. De wetenschappelijke geest wordt niet uit argeloosheid, maar uit waakzaamheid geboren.

De voorstelling, dat de historicus eerst feiten vergaart, deze vervolgens met elkaar verbindt en tenslotte verklaart of interpreteert is onhoudbaar. Hij vertrekt niet van elementen, maar van structuren of verbanden, waarbinnen zekere feiten relevant zijn. Het interpreteren is de kunst, het éne in relatie met het andere te zien. Het is een kunst, die op verschillende niveau's kan worden beoefend. Het is niet zo, dat de historicus de eerste of enige is, die haar in praktijk brengt. De gegevens, waarvan hij heeft uit te gaan, zijn zelf al de vrucht van een zekere uitlegging. Zij werden waard geacht te worden behouden en aan de vergetelheid ontrukt. Zij zijn m.a.w. naar hun beteke-

nis al opgemerkt en onderkend. Elementaire of gecompliceerde samenhangen zijn erin vervat. Zij vertellen van handelingen en lotgevallen in opeenvolging naar tijd en verscheidenheid van plaats. Het historisch relevante is gelicht uit een op zichzelf ondoorzichtige agglomeratie, die elk nader vragen tenslotte in het eindeloze voert. Maar het begrip historische relevantie is betrekkelijk. Wat irrelevant is onder een globaal of algemeen gezichtspunt kan het tegendeel zijn onder een meer detaillerend perspectief. Dit is van het fundamentele historische relevantieprobleem nog maar een allereerst aspect.

Voorop moet staan, dat de zgn. historische gegevens reeds bewerkingen zijn. De feiten zijn erin geordend volgens bepaalde patronen. „Het jaartal 476 geeft het formele einde van het W.R.rijk aan", „Het optreden van Luther leidde tot scheuring in de christelijke kerk", „Zijn conflict met Gregorius VII bracht Hendrik tot Canossa". Is historische objectiviteit intersubjectiviteit, dan is zij ook op het plan van dergelijke betrekkelijk eenvoudige samenhangen verzekerd in een mate, die de geschiedenis bij andere wetenschappen niet merkbaar ten achter doet staan. De zinnen of beweringen (d.w.z. groeperingen van taalsymbolen), waarin gesproken wordt over niet-taalkundige werkelijkheid stemmen globaal met elkaar overeen. De historici zijn het eens over wat dienaangaande uit de bronnen kan worden overgenomen of opgemaakt. De feitelijke raamwerken, waarop de historische beelden gesponnen worden geven ondubbelzinnig aan, waarover men het in elk gegeven geval heeft. Niettemin geven de beelden zelf aanmerkelijke onderlinge afwijkingen te zien. De patronen zowel als de kleuren, waaruit zij geweven zijn, verschillen.

Dat het W.R.rijk in 476 formeel tot ontbinding kwam mag worden beaamd, maar welke factoren hebben tot de bezegeling van dit proces geleid, bodemkundige, biologische, economische, militaire, administratieve, zedelijke? En, indien zij stuk voor stuk hun bijdrage hebben geleverd, hoe moeten die bijdragen dan onderling tegen elkaar worden afgewogen? Het

monocausalistische doorhakken van deze Gordiaanse knoop maakt nog geen einde aan de twist over de doorslaggevende factoren zelf, een twist, die door geen „verificatie door observatie" kan worden beslecht. Is historische objectiviteit intersubjectiviteit, dan ontbreekt deze aangaande de vraag naar de werkelijke, beslissende of uiteindelijke oorzaken van de ondergang van het W.R.rijk, omdat het oorzakencomplex te ingewikkeld is. Objectiviteit als intersubjectiviteit is alleen bereikt voor zover de historici het over dit laatste eens zijn.

Dat Hendrik naar Canossa is gegaan en dat de paus hem daar drie dagen buiten heeft laten wachten, wordt door niemand ontkend. Maar waren in deze constellatie de figuren zodanig verdeeld, dat de keizer er als de totale verliezer en de paus als de totale overwinnaar uit te voorschijn kwam? Die vraag leidt naar de andere vraag, wat er voor beiden op het spel stond en over welke middelen zij beschikten om dit te bereiken. Hendrik riskeerde zijn rijk en door zich te vernederen won hij het terug, voorkomende, dat Gregorius zijn vijanden in Augsburg verzamelde. Voor Gregorius stond de pauselijke suprematie op het spel en die wist hij te bezegelen, maar niet door absolutie aan een penitent, waarmee deze zijn directe wereldlijke doeleinden zeker stelde, te onthouden. Was het in het geval van het W.R.rijk het ingewikkelde causale patroon, dat een ondubbelzinnige interpretatie belemmerde, hier zijn het veeleer divergerende waardegezichtspunten, die op een in zichzelf doorzichtige samenhang worden aangelegd. Objectiviteit als intersubjectiviteit bestaat alleen, voor zover wordt onderschreven, dat de belichting van dezelfde gebeurtenis beurtelings onder „kerkelijk" en „keizerlijk" perspectief onvermijdelijk tot verschillende resultaten voert.

Dat het optreden van Luther tot scheuring in de christelijke kerk heeft geleid wordt door niemand ontkend. Het is iets anders dan te zeggen, dat hij haar heeft bedoeld en weer iets anders dan zijn activiteiten voor de uitsluitende oorzaak te houden. Maar indien hij niet de uitsluitende oorzaak was, waar

moeten de andere dan worden gezocht en, indien zij zijn aangewezen, dient Luther dan als hun brandpunt, hun exponent of hun (eventueel „blind") werktuig te worden beschouwd? Dat zal samenhangen met de vraag, welke rol men in het historische proces aan het individu en welke betekenis men aan de onpersoonlijk, algemene krachten daarin toekent. En de scheuring in de christelijke kerk, moet deze in haar gevolgen positief of negatief worden beoordeeld? Dit zal wederom afhangen van het gezichtspunt, waaronder deze vraag wordt gesteld (godsdienstig, politiek, economisch enz.) Van deze deelgezichtspunten afgezien valt niet te verwachten, dat uit een globale beoordeling van de Hervorming ooit een nivellering van de verschillen tussen het katholieke en het protestantse perspectief zal ontstaan.

Er zit in deze voorbeelden voor hen, die historische objectiviteit in de zin van intersubjectiviteit hanteren iets geruststellends, maar ook iets alarmerends. Het geruststellende is, dat er onder historici aangaande de feitelijke toedrachten, zoals die uit de bronnen kunnen worden opgemaakt, een mate van overeenstemming heerst, die geen skepsis toelaat, behalve een, die van het wetenschappelijke ethos zelf een onmisbaar en onvervreemdbaar bestanddeel uitmaakt. „Every historical source offers a more or less limited perspective from which certain things and not others are visible, but that which is visible from a given point of view can, under proper conditions, be open to all and thus be verified", aldus Morris Cohen.

Dit kan niets anders willen zeggen dan dat hetgeen een historicus over zekere historische werkelijkheid aan feitelijke toedrachten of samenhangen mededeelt aan de bronnen moet kunnen worden getoetst en daarin steun moet blijken te vinden. Anders gezegd: aantoonbaar dient te zijn, dat hij ten opzichte van de gegevens, die voor deze werkelijkheid relevant zijn, geen onjuistheden heeft begaan. Dat zulks wederom een zekere eenstemmigheid aangaande de waarde, betrouwbaarheid, volledigheid, nauwkeurigheid enz. van deze gegevens onderstelt spreekt vanzelf. Dit is het veld

van de techniek van het bronnenonderzoek, een vakwetenschapelijk en uiteraard niet onfeilbaar handwerk. Maar, dit alles toegegeven, is daarmee de conclusie gerechtvaardigd, dat, zoals Cohen het formuleert, „the picture which we have of the past is man-made to the same extent as a photograph is man-made"?

Is historische beeldvorming vergelijkbaar met het vervaardigen van een fotografische opname? Hoe deze uitvalt zal inderdaad afhangen van enige factoren (standplaats, afstand, belichting, enz.), die men subjectief kan noemen. Maar, deze eenmaal gegeven (of gekozen), is de fotografie geheel en al het resultaat van een mechanisch procédé, waarop haar maker verder geen invloed kan uitoefenen. Hij stelt zijn apparaat in, dat verder zijn werk buiten hem om doet. Deze vergelijking is te eenvoudig, omdat de persoon van de historicus inniger met het resultaat van zijn activiteit is vermengd dan zij toelaat te erkennen.

Cohen gaat ervan uit, dat de historische werkelijkheid te ingewikkeld en onuitputtelijk is om haar in één beeld op te vangen. Vandaar, dat partiële en dus abstracte beelden, die in hun beperktheid zijn onderkend, de enige soort van waarheid zijn, die binnen het bereik van de historicus liggen. Verschillende partiële beelden van een zeker stuk verleden kunnen evenmin identiek zijn als verschillende fotografische opnamen van een berg. „But this does not deny objectivity to the mountain or to the subject matter of history". Evenwel: een berg is een waarneembare aanwezigheid en de historische werkelijkheid niet. De historicus, zou men moeten zeggen, maakt geen opname of een reeks opnamen van een bestaande berg, maar tracht er een, waarvan de bronnen verhalen, dat zij bestaan héέft, te reconstrueren. De foto's als aspecten van de bestaande berg veroorloven directe confrontatie daarmee, de historische beelden als aspecten van de verleden berg niet, omdat daartoe, langs andere aspecten heen — de bronnen laten hem immers zelf niet zien, maar vertellen erover — moet worden geconcludeerd. De werkelijke berg kan worden aangewezen, naar de historische wordt middellijk verwezen.

Het alarmerende, waartoe uit de gegeven voorbeelden kan worden besloten, heeft betrekking op de omstandigheid, dat globale overeenstemming aangaande feitelijke toedrachten geen eensgezinde interpretatie „in tweede instantie" veroorzaakt. Van een ontwikkeling of vooruitgang in deze richting is in de historische wetenschap zelf nauwelijks iets te bemerken en dat, ondanks de toeneming en verfijning van allerlei technische hulpmiddelen.

Voorop dient te staan, dat objectiviteit geen gegeven is, maar een probleem. Voorts, dat de beantwoording van dit probleem nimmer onafhankelijk van concrete, historische situaties kan worden aangevat. Tenslotte, dat zij niet zal ophouden probleem te zijn, zodat dit achter geen uiteindelijke oplossing definitief zal verdwijnen. Is dit relativisme, dan is het geldig voor alle grote vraagstukken, die menselijk denken opwerpt. Op die vraagstukken zijn meerdere antwoorden mogelijk, waarvan de kracht is dat zij de implicaties van zekere uitgangspunten redenerend ontvouwen. De beschikbare uitgangspunten zijn enerzijds niet zovele, dat eindeloze variabiliteit ontstaat en anderzijds niet weinig genoeg om ze allemaal in één stelsel, dat eclecticisme zou willen vermijden, toe te laten. Het eerste alternatief veroorlooft geen systeem, het tweede geen diversiteit. Onbeperkt vele uitgangspunten zijn strijdig met de menselijke eindigheid, terwijl te ver gaande reductie niet strookt met zijn plastische natuur. De filosofie is het veld waarop de menselijke onenigheid in hoogste instantie aan de orde komt. Deze onenigheid is niet primair het gevolg van de verhoudingen, die mensen met elkaar aangaan (al spreekt zij ook hier), maar van „de" mens als een wezen, dat met zichzelf niet overeenstemt en, als het enige, uit ontwerpen leeft. Objectiviteit is daar één van. Het wetenschappelijke ethos bindt zich eraan en zal haar nooit kunnen zien buiten eerbied voor de zaak. De wijsgerige bezinning doordenkt haar en beproeft de klaarblijkelijke vastheid, die zij voor het wetenschappelijke bewustzijn nog doorgaans behoudt. Het gevolg kan zijn, dat zij deze vastheid moet prijsgeven. Daar-

door overkomt haar hetzelfde als de resultaten van wetenschappelijk onderzoek, die niet onwrikbaar, maar voorlopig en corrigibel zijn, evenwel uit een andere grond. Het verschil is, dat objectiviteit geen gegeven van de ervaring is, maar een beginsel of gezichtspunt waaronder theoretische en praktische ervaring wordt gesteld. Zij fungeert ten opzichte daarvan als een regulatieve idee. Objectiviteit gebiedt of schrijft voor, dat theoretische voorwerpen zus of zo moeten worden benaderd, bewerkt en geordend, wil algemene kennis mogelijk zijn en dat onze praktische houding zus of zo moet zijn, wil van zedelijkheid sprake wezen. Het „zus of zo" houdt alternatieven in en daarop komt het aan. Objectiviteit schrijft uit zichzelf namelijk in het geheel niets voor, maar ontvangt voorschriften van de menselijke geest, waarvoor zij op haar beurt weer voorwerp van nadenken is. Indien gesteld wordt, dat objectiviteit zal inhouden correspondentie van werkelijkheid en begrip of onderlinge overeenstemming van wetenschapssubjecten aangaande wetenschapsresultaten dan wel subjectieve bereidheid tot erkenning van verscheidenheid der aspecten, enz., dan hebben wij in al deze gevallen met stellingen van de menselijke geest te maken en niet met iets, waaraan die geest bij voorbaat onderworpen zou zijn. Want de geest is aan niets onderworpen waaraan hij zichzelf niet bindt. „Der Geist ist nur, wozu er sich macht" (Hegel). Dit blijft ook gelden, indien hij van zijn hegelse absoluutheid is ontdaan.

INTEGRATIE

Je bent de wortel en 't product,
de breuk en het totaal,
en als de quadratuur gelukt
haar laatste decimaal.

Je bent van mij, van anderen niet.
Wij zijn elkaar gewend.
Geen die als ik het teken ziet;
geen die de sleutel kent

van 't cijferschrift dat al vercent
voordat het iets verbindt
— de code die al staat versteend
voordat het spel begint.

Je bent het toeval en 't beschik,
het Lot in handbereik —
de zin, de plaats, het ogenblik
en 't einddoel tegelijk;

een spiegel en een vensterglas,
de tralies en de kim,
het Uur en de Aeternitas,
het einde en het begin;

de hagelsteen en het graniet,
de sikkel en het graan,
het boegbeeld en het blauw verschiet,
de fakkel en de vaan.

Je bent de inbreuk en de Wet,
de spade en de eg,
de weifeling en het Verzet,
de herberg en de Weg.

Je bent een flits, een incident,
een toeval zonder meer —
O God, wat ben je onbekend!
Ik vind mijzelve weer . . .

Je bent al wat aan mij ontbreekt
en wat mij overstroomt;
een luister, door geen dag verbleekt
en in geen nacht verdroomd.

Je bent mijn tijd, mijn eeuwigheid;
het baken en de kust,
de maatstaf en de eindloosheid
— de Wake en de Rust.

DE MUZE ONDER DISCUSSIE

„Zij, die je steeds bezingt — wat zou zij zeggen
als zij zich middelpunt van zoveel waan
en dwaasheid wist?" „Ze liet me wel begaan,
en zou ook wat nog volgt ter zijde leggen."

„Ik vraag: wat zou zij zeggen?" „Wel, er zou
niet veel te zeggen zijn. Wat ik geschreven
en nog te schrijven heb zal eender wezen."
„Of schrijf je soms gemaklijker een vrouw

die niet bestaat, dan een die heeft doen weten
dat zij je vreemd is en ook blijven zal?"
„Haar, die bestaat door onbestaanbaarheid

zal ik, al zal zij mij, niet licht vergeten;
want waar zij is, en niet is, overal
rust ik in hare onbereikbaarheid."

MET IMOGEN ?

.... spreekt U mee. —

Een toeval gaf mij 't kengetal in handen
en ook de reeks van cijfers uit de gids,
van haar, die mij met een absente flits
vereenzaamd had in aller heren landen.

Haar rechtheid, die tot onpersoonlijkheid
geworden was; haar maagdelijke gratie,
nu tot bedrevenheid in conversatie,
ontnam 't gesprek zelfs de eenzijdigheid

die men nog in een monoloog kan leggen.
Ik weet haar nu niet zo veel meer te zeggen
dan wat ook op een Britse kerstkaart staat.

I wish you every joy and happiness,
en hang het nummer en het juist adres
en 't ebonieten crossbone op de haak.

21 Dec. 1955

DE NAAM (II)

Zoals ik eens me aan je blik bedronk
omdat ik verder niets te drinken had,
zo draai ik nu het cijfer van de stad
waarin je woont. Wanneer die trilling klonk

was ik gerust, als toen bij 't eerste noemen
van onze beide namen en niet meer ...
Ik draaide jarenlang, en keer op keer
dat cijfer 's avonds. 't Ebonieten zoemen

kreeg al iets zeer vertrouwds. Maar in de stad
bleven in 't cijferslot der automaat
de decimalen na de komma steken;

de nummers die je mij verzwegen had —
je harteklop . . . Wie zal de code breken?
Wie roept je bij een naam die niet bestaat?

SOIXANTENAIRE

Ik lees en reis niet meer; ik heb het wel bekeken.
Ik voel niet meer voor acties en vergaderingen,
en heb een touw geknoopt om mijn verzamelingen;
want wie niet buigen wil blijft toch wel ergens steken.

Ik heb geen zin nòg meer gedichten te verscheuren.
Men kan ze beter andre mensen laten schrijven:
er zullen altijd nog wel heel wat dichters blijven
die zich verbeelden dat er nog wat zal gebeuren

dat waard is om uit nieuwe kruiken uit te klokken —
om er een splinternieuw conflict aan vast te knopen
en op ontknoping daarvan dan maar weer te hopen.

Laat die dan straks maar blijven zitten met de
brokken . . .
Ik heb ze weggedaan; ik heb de leeftijdsgrens
en 't otium cum niks — een uitgekeken mens.

OBSERVATIES GESTAAKT

(Een afscheid aan het K.N.M.I.)

Dit was mijn taak: de zonnekring te meten,
de gradenboog langs ster en noorderlicht
te leggen — hagel, storm en bliksemschicht
te melden; van de regenboog zijn breedte

en kleuren. Elk verschijnsel met zijn tijd.
Want alles heeft zijn tijd — tijd om te bouwen
en af te breken, niet meer te vertrouwen
op eigen werk en eigen waakzaamheid.

De wintermaan hangt wazig voor mijn ogen
die nog maar vaag de sterren onderscheiden.
Er staan niet langer kringen om de zon;

grijs en verwaterd zijn de regenbogen,
kleurloos en mat vergaan de jaargetijden
en als een veeg strekt zich de horizon.

Het K.N.M.I. heeft, over het gehele land verspreid, een aantal vrijwillige waarnemers, die aan dit Instituut plaatselijke verschijnselen rapporteren. De taak van deze waarnemers is buitengewoon interessant. Een minder aangename ervaring is op latere leeftijd de afneming van het gezichtsvermogen: de waarnemingen worden minder scherp, wellicht geheel onjuist, en het voortzetten ervan dus onverantwoord. Dit is het ogenblik waarop men zichzelf dient af te danken. Het Instituut redt zich wel weer met iemand anders, maar voor de waarnemer zelf is er dan niet veel meer te beleven . . . . . .

G. Mandersloot

DE ACHT DODEN VAN PARIJS

De 13e februari heeft Parijs haar acht doden begraven, en ik houd niet op tegen mezelf te zeggen, dat er geen enkele reden is over deze acht doden meer ontroerd te zijn dan over de één millioen en meer andere doden, die de Algerijnse oorlog reeds opeiste. Waarom zouden deze doden heiliger zijn dan de in de Seine gevonden doden, na de manifestatie van Algerijnse mannen en vrouwen in Parijs, de 17e oktober j.l? Heiliger dan de na het folteren verstopte doden, de „op de vlucht" neergeschoten doden in de kampen, de gelynchte doden of de door plasticbommen gedoden? Omdat het Franse doden zijn?

Duizend maal neen! De drie vrouwen en vijf mannen, die de avond van de 8e februari omkwamen wisten waarschijnlijk beter dan wie ook dat het juist deze leugen was, waaruit de Algerijnse oorlog voortgekomen is en dankzij welke hij zo lang voort kon duren. De leugen en onwil om dezelfde waarde te willen toekennen aan het leven, de vrijheid, de honger en het lijden van een Fransman als van een Algerijn. Leugen en onwil, die nu op tragisch paradoxale wijze weer door de begrafenis van de acht Parijse doden gedemonstreerd lijkt, daar na het 17 oktober-bloedbad van Algerijnen door de Parijse politie (waarvan het aantal slachtoffers nog steeds onbekend is, en naar aanleiding waarvan De Gaulle zei: „C'est inadmissible mais secondaire") het nauw'lijks enige duizenden — in plaats van een half miljoen — manifestanten waren, die van hun ontzetting kwamen getuigen.

Durf ik na dit alles toegeven, dat deze acht doden mij toch meer geschokt hebben dan de . . . Ik heb geen keus. Mijn contacten met het Algerijnse volk waren nihil vergeleken met mijn contacten met de Fransen.

Ook ik kan me slechts volledig identificeren met diegenen die ik heel goed ken. En ik heb te lang Frankrijk's verdeeldheid, onmacht, cynisme en wanhoop beleefd om niet heel goed te weten wat het kost tegen de grote stroom van moedeloosheid en „m'enfoutisme" in toch te gaan manifesteren, toch te denken dat het zin kan hebben iets te doen — wat dan ook — opdat de vrede in Algerije eindelijk .....

Anne Claude Godeau, om zo maar een willekeurige naam van een van de slachtoffers te noemen, had zichzelf de 8e februari heel gemakkelijk kunnen overtuigen dat ze alle goede redenen had om thuis te blijven. Waarom zou ze tegen de terreur van de O.A.S. gaan protesteren? Omdat die O.A.S. door een bomaanslag nu ook in Parijs een meisje van vier jaar, Delphine Renard, voorgoed verminkt had? Wat is een dode of een verminkte meer of minder? Werden er de eerste maand van dit jaar in Algiers en Oran niet honderden door de O.A.S. vermoord en verminkt? Wist ze niet sinds de manifestatie van 19 december j.l. dat de Parijse politie met onnoemelijk meer enthousiasme op anti-O.A.S.-manifestanten losranselt dan er toe overgaat O.A.S.-leden te arresteren? Had De Gaulle in zijn laatste rede — tussen haakjes: dat was de twintigste — haar, de passagier, niet uitgelegd, dat als ze maar vertrouwend (thuis) op haar plaats bleef, dan alles wel goed kwam! Hoe zei De Gaulle dat ook weer: „Mais dès lors que la barre est fermement tenue, que l'équipage assure la manoeuvre, que les passagers restent confiants et à leur place, il n'y a pas risque de naufrage". Fermement! Waarom kon Anne-Claude dat niet eenvoudig geloven? Waarom moest ze überhaupt „aan politiek doen"? Ze wist toch wel dat zij „die aan politiek doen" altijd schuldig, want links zijn. En dat men door „niet aan politiek te doen" altijd aan de goede (veilige) kant staat? Had ze bijvoorbeeld „niet aan politiek gedaan" (in een land waar zelfs een Brigitte Bardot gedwongen werd aan politiek te doen) dan had ze zich misschien niet eens gerealiseerd, dat Frankrijk sinds 22 jaar in oorlog is, dat de Algerijnse oorlog bijna acht jaar duurt (officieel natuurlijk maar

twee jaar, — van '54 tot '56 —, plus een kwartier — het laatste kwartiertje van Lacoste na '56 —, want vanaf '58 heeft De Gaulle alleen maar tijd gewonnen) en dan had ze zich misschien niet eens gerealiseerd dat die oorlog van Frankrijk een volledig rechtloze staat gemaakt heeft. Een staat waar men muiten kon (de barricaden-opstand in Algiers in januari 1960) en dan vervolgens vrijgesproken worden. Een staat, waar men een staatsgreep proberen kon (de mislukte Challe-Salan putsch van april 1961) en waar de hiervoor bij verstek ter dood veroordeelde officieren op voldoende compliciteit in het staatsapparaat konden rekenen om in vrijheid hun luguber werk voort te zetten, en een terreurleger te organiseren, dat er in slaagde het geweld en het bloedvergieten uiteindelijk ook naar de hoofdstad over te brengen. Anne Claude Godeau had dat heel goed allemaal niet kunnen weten. Vooral wanneer ze niet toevallig in Algerije een dienstplichtige broer had, die misschien zo nu en dan eens iets vertelde: van die hergroeperingskampen waar twee en een half miljoen vrouwen en kinderen honger lijden, van die concentratiekampen, waarover de magistraat, de heer Patin, President de la Commision de Sauvegarde (sic: dat is de officiële commissie die de Franse regering instelde ter bescherming van de rechten van de mens, en belast met het onderzoeken van de gegrondheid van klachten betreffende het folteren en andere vormen van mishandelingen) tegen het Comite voor Djamila Boupacha durfde zeggen: „Of ik op Djamila's verzoek de kampen van El Biar en Hussein Dey bezocht heb? Maar U bent niet wijs; ze hadden me er wel kunnen vasthouden." [1]

Waarom zou wie dan ook dat allemaal willen weten! Het was immers niet voor niets dat pas na de Algerijnse 17 oktober-manifestatie, de deftige pers, la grande presse, la presse d'information, opeens ontdekte, dat de Algerijnen in de bidonvilles rondom Parijs en andere grote steden in dezelfde onmenswaardige condities leefden als de negers in Zuid-Afrika, en op onvoorstelbare wijze door de Franse politie geterroriseerd werden. [2]

Anne Claude Godeau had het ongeluk dit allemaal wel te weten. Voordat de deftige pers er over sprak. En voordat het recht in Frankrijk zo'n farce geworden was, dat niet alleen de professoren Duverger en Vedel er lange artikelen aan konden wijden, maar dat ook een kind zich afvragen kon, waarom de priester-arbeider Père Davezies tot drie jaar gevangenisstraf veroordeeld werd voor hulpverlening aan Algerijnen. (Maar dat was tenminste nog zeven jaar minder dan de tien jaar van de leden van het „réseau-Jeanson". Omdat Davezies als priester meer het recht had zich te bekommeren om het lot van zijn medemensen?) En waarom drie officieren, die bekend hadden een Algerijnse vrouw, Medara Mebarek, gemarteld te hebben tot de dood er op volgde, door dezelfde rechters vrij gesproken werden.

Tot zo ver „la barre fermement tenue" gedurende vier jaar. Hoe De Gaulle aan die „barre" gekomen was, zullen we hier maar buiten beschouwing laten. Hij meent immers, volgens zijn eigen zeggen, niet sinds mei 1958, maar zonder tussenpoos vanaf juni 1940 Frankrijk's „légitimité" vertegenwoordigd te hebben. Moet men hem bovendien niet alles vergeven OMDAT HIJ NU EENMAAL DE ENIGE MAN IN FRANKRIJK IS DIE EEN EINDE AAN DE ALGERIJNSE OORLOG KON MAKEN ! ! Hier zijn we dan beland bij het voornaamste argument waarmee Anne Claude zich gemakkelijk had kunnen overtuigen dat er geen enkele reden voor haar bestond tegen de O.A.S. te gaan manifesteren. De Gaulle alleen kon een einde aan het drama maken en ..... en voor 't eerst in 't begin van de maand februari 1962 waren alle kranten het er unaniem over eens dat de geheime onderhandelingen met de Voorlopige Algerijnse Regering nu zo ver gevorderd waren, dat men binnen afzienbare weken op een staakt het vuren kon rekenen. Waarom dan in vredesnaam (letterlijk) nog manifesteren! Was het niet overduidelijk dat al het andere kwaad: de kampen, het martelen, het gangsterisme, de anarchie en het terrorisme uit de Algerijnse oorlog waren voortgesproten? Lag het daarom niet voor de hand dat die bij-produk-

ten van de Algerijnse oorlog — O.A.S. incluis — vroeg of laat ook wel met die oorlog zouden verdwijnen? Anne Claude Godeau had waarschijnlijk vele malen over deze vicieuse cirkel, waarin de Vijfde Republiek gevangen zat, nagedacht. Hoevelen hadden het haar niet voorgekauwd: Stelling 1: Zonder Algerijnse oorlog geen als maar dreigender wordende O.A.S. of fascisme. Stelling 2: Zonder vrede geen hoop dat De Gaulle leger en politie van de O.A.S. zuivert. Dus zonder vrede geen zuivering, en geen vrede . . . zonder De Gaulle.

September 1959. De Gaulle, na meer dan een jaar aan het bewind te zijn, laat in een onnoem'lijk pompeus discours de Algerijnen weten, dat hij hen voortaan, net als al die andere onderdanen van Frankrijk's ex-koloniale bezittingen, het jaar tevoren, het recht tot zelfbeschikking toekent. „Kan het mooier," roept bijna de gehele buitenlandse en binnenlandse pers. Generaal De Gaulle geeft de Algerijnen zo maar het recht tot zelfbeschikking. Men zag maar liever over het hoofd het WANNEER en het HOE !

Dat wanneer was namelijk: vier jaar na het verkrijgen van een situatie waarin er niet meer dan 200 doden per jaar zouden vallen. Dat WANNEER hield dus in op z'n vroegst vier jaar na oktober 1959— oktober 1963, aangenomen dat er in oktober 1959 een situatie bereikt zou zijn van niet meer dan 200 doden per jaar. Maar HOE die situatie te bereiken? Door het voortzetten van de „pacificatie" (de overwinning van het Franse leger op het Algerijnse Bevrijdingsfront), want niets in die rede van september 1959, noch in de daarop volgende discours, wees er nog op dat De Gaulle ooit bereid zou zijn met die „rebellen" te onderhandelen, voordat die „rebellen de messen in de vestibule lieten", d.w.z. de wapens neerlegden. Samengevat kwam het zelfbeschikkingsdiscours er dus op neer dat de Algerijnse oorlog voortgezet zou worden tot aan een Franse overwinning, en dat vier jaar na die overwinning, het Algerijnse volk mocht kiezen tussen 1) verfransing of te wel integratie 2) afscheiding en 3) lid worden als Algerijnse federale staat (bestaande

uit een Europese en Mohammedaanse Republiek) van de Franse Gemeenschap.

We zijn nu bijna vier jaar verder. De Gaulle onderhandelt met de rebellen, die geenszins hun messen in de vestibule hebben gelaten. De O.A.S. regeert in de steden van Algerije, waar het aantal doden in plaats van twee honderd per jaar om de vier honderd per maand bedraagt. Resultaat: niemand vraagt zich meer af of De Gaulle nog met de F.L.N. tot een accoord *wil* komen, maar of hij het nog *kan* tegen de wil van de O.A.S. en zonder van Algerije een nog groter slagveld te maken. Maar wanneer zelfs de aanhangers van De Gaulle zich bezorgd gaan maken over de vraag of DE ENIGE MAN DIE EEN EINDE AAN DE OORLOG KAN MAKEN het nog kan, had dan Anne Claude Godeau niet alle reden nog bezorgder te zijn? Had De Gaulle niet eerst vijftien maanden verloren met een vergeefse poging een „troisième force" in Algerije te vinden, — een soort gematigden tussen het Algerijnse Bevrijdingsfront en de Europese ultra's in, die hem in staat gesteld zouden hebben zijn Algerije te realiseren zonder het F.L.N., illusie, die door de Algerijnse manifestaties in december 1960 voor goed in rook opging? Had hij vervolgens niet nog eens vijftien maanden nodig gehad om er toe te komen de Algerijnse souvereiniteit over de Sahara toch maar te erkennen? Vijftien maanden plus vijftien maanden is twee en een half jaar. Twee en een half jaar waarin De Gaulle zich verplicht zag telkens op zijn eigen woorden terug te komen. En twee en een half jaar waarin hij de O.A.S. alle tijd gaf uit te groeien van dat „ondergrondse schuim" tot publieke moordenaars. Een „troisième force", naast het De Gaulle trouw gebleven leger en naast het F.L.N. was hiermee inderdaad op het Algerijnse toneel verschenen. Maar we mogen aannemen: niet de „troisième force" waar de Franse President zo lang vergeefs op wachtte.

Weten we nu dat voor De Gaulle Anne Claude Godeau een twijfelend passagier was, die op haar plaats had moeten blijven, en die als „mauvais sujet de la Ve Republique" er dus zelf verantwoordelijk voor

was verdronken te zijn, blijft wat Anne Claude Godeau was voor de ANDEREN; ik bedoel: „la Gauche". „La Gauche", dat is ten eerste de P.C. van Maurice Thorez die, zoals men weet, nog steeds Frankrijks grootste linkse partij is met het hoogste percentage arbeiders onder haar leden. Ten tweede: de socialistische S.F.I.O. van Guy Mollet, met nog een arbeidersclientèle in het Noorden van Frankrijk en in Marseille. Maar voor de rest bestaande uit ambtenaren, onderwijzers enz., d.w.z. de vroegere clientèle van de Radicale Partij, waar de S.F.I.O. inmiddels ook ideologisch op is gaan lijken, daar een Lacoste en Max Lejeune (aanhangers van Frans Algerije) er onder het zelfde dak kunnen huizen als een Gaston Deferre, de vooruitstrevende burgemeester van Marseille. En ten derde: de Parti Socialiste Unifié, die ideologisch tussen de P.C. en de S.F.I.O. in staat, zich onderscheidt door een hoog percentage jongeren en intellectuelen en nog weinig arbeidersaanhang, terwijl de ex-Mendessisten, ex-S.F.I.O.-ers, ex-P.C.-ers en ex-Trotskisten in haar rangen de contacten met die respectievelijke partijen niet vergemakkelijken! „La Gauche", dat is verder de drie grote vakcentrales: de Communistische C.G.T., de socialistische „Force Ouvrière" onder invloed van de S.F.I.O., en de katholieke C.F.T.C., die ondanks haar contacten met de katholieke conservatieve M.R.P. vooruitstrevender is dan „Force Ouvrière", en voor het verkrijgen van de vrede in Algerije, actiever en moediger dan de C.G.T. en „Force Ouvrière" samen. „La Gauche", dat is tenslotte de nationale studentenbond: de U.N.E.F., vervolgens de F.E.N. (Fédération de l'Education Nationale), en niet te vergeten al de lezers van de maandbladen: „l'Esprit", „Les Temps Modernes", de weekbladen: „l'Express", „France-Observateur", „Canard Enchaîné" en „Témoignage Chrétien". Kortweg al die niet aan een partij verbonden kranten die, ondanks de censuur, van Indo-Chinese tot en met Algerijnse oorlog, ons inziens het objectiefst hebben voorgelicht. Deze linkse vleugel: S.F.I.O. en P.C. plus de vakcentrales (de P.S.U. bestaat pas sinds 1958) is, zoals bekend, bijna net zo verantwoordelijk voor de

Algerijnse oorlog — en van de S.F.I.O. kan men zeggen: zo niet meer — als rechts Frankrijk, want het was in '56, nadat Frankrijk „links republikeins" gestemd had, dat de Algerijnse oorlog pas goed begon. Het was toen dat Guy Mollet (die tijdens de verkiezingscampagne in januari '56 zei: „De Algerijnse oorlog is absurd en uitzichtloos") besloot het contingent, de dienstplichtigen, naar Algerije te zenden. En toen was het ook dat Lacoste de concentratiekampen opende en het folteren semi-wettigde, want, zo heette het: de strijd tegen guerilla-troepen, die verscholen gaan achter de civiele bevolking, kan nu eenmaal niet netjes gevoerd worden, vanwaar de noodzakelijke geforceerde inlichtingen. Zonder in details te vervallen — men herinnert zich hoe het kabinet-Mollet uiteindelijk viel omdat rechts Frankrijk de rekening van de „laatste kwartiertjes" wat hoog begon te vinden, hoewel het wel geapprecieerd had dat die stomme socialisten zo lang de vuile was voor hen gedaan hadden.
En men herinnert zich ook hoe de S.F.I.O. ideologisch probeerde te rechtvaardigen het zo heerlijk te vinden aan de macht te blijven, aangezien als justificatie: „F.L.N. = Communisme + Nasser" (wat tot Suez leidde) voor de intelligentste leden niet voldoende was. Dus werd aan de laatsten uitgelegd dat a + b bewezen was, dat in een ex-kolonie, eenmaal onafhankelijk, de politieke macht altijd in handen kwam van de bourgeoisie, nog reactionnairder dan de voormalige koloniale bezetter, waaruit volgde dat Frankrijk in Algerije blijven moest om de Algerijnse arbeidersklasse tegen de Algerijnse bourgeoisie te beschermen. Het was deze theorie, die professor Duverger spottend het neosocialistische mollettisme noemde, en die des te lachwekkender was, daar uitgerekend juist in Algerije er practisch geen autochtone bourgeoisie meer bestond. Hebben de communisten deze politiek in de Kamer heftig bestreden, hier staat tegenover dat de P.C. ook voor de „buitengewone volmachten", voor de „pacificatie" in Algerije stemde, en dat de Franse vertegenwoordigers van de „internationale bevrijder van alle onder het koloniale en imperialistische juk verdrukte

volkeren" dat juk overal zagen behalve ooit duidelijk in eigen huis. Omdat de Sowjet-Unie nog liever zag dat de Fransen in Noord-Afrika bleven, dan dat de Amerikanen er zich nestelden, zoals in Zuid-Vietnam? Omdat de P.C., die het al zo moeilijk had: (destalinisatie, Boedapest), vreesde nog onpopulairder te worden door een anti-nationale houding aan te nemen? Omdat het F.L.N. geen sympathie voor de P.C. had? Hoe het ook zij, we weten niet wat het zwaarst woog, maar we weten wel dat de Franse Communistische Partij, in ieder geval tot het aan het bewind komen van De Gaulle in mei 1958, volledig faalde in haar anti-Algerijnse oorlogspropaganda, en in het naar waarde schatten van de strijd van het Algerijnse volk. Met als gevolg dat Maurice Thorez zelf, in een van z'n zeldzame momenten van zelfcritiek, moest toegeven „dat de Algerijnse oorlog niet onpopulair was onder de Franse arbeidersklasse". En dit staat dan in direct verband met een ander falen: het falen van de vakcentrales. Deze vakcentrales: C.G.T., „Force Ouvrière" en C.F.T.C. interesseerden zich politiek niet voor de Algerijnen, omdat de leiders meenden de economische belangen van de arbeiders slechts goed te kunnen behartigen door zich zo a-politiek mogelijk te gedragen. Bleven de economische en sociale belangen van een onder-proletariaat, bestaande uit ongeveer een half miljoen ongeschoolde arbeiders, die juist alle steun nodig hadden, omdat ze slecht Frans spraken, meestal ook in hun eigen taal niet lezen en schrijven konden. En waarvan de grote meerderheid zonder hun vrouwen en kinderen met z'n vieren of zessen in kamertjes samenhokten, te hoge huren betalend van een salaris waarvan ook nog twee derde naar Algerije gezonden moest worden. Mochten die Algerijnse arbeiders zich eerst gelukkig wanen vergeleken bij hun werkloze broers en vaders, die niet de „kans" hadden naar Frankrijk te komen en werk te vinden, enige tijd ter plaatse bleek hun dat, *zelfs als ze lid werden van de Franse vakbonden, deze vakbonden nooit een hand voor hen uitstaken*, nooit voor hun speciale belangen opkwamen, maar wel verlangden dat de Algerijnse

arbeiders de Franse in hun eisen steunden.

Resultaat: de Algerijnse arbeiders draaiden de Franse vakverbonden de rug toe en stichtten hun eigen vakverbond: de U.G.T.A., die langzaam maar zeker naar de politieke posities van het F.L.N. toegroeide. De breuk is dan definitief: het latente racisme van de Franse arbeider wordt nu bovendien gevoed door de haat tegen de rebel, de vijand, de terrorist. Franse en Algerijnse arbeiders konden voortaan in dezelfde fabriek werken zonder dat de eersten zich realiseerden dat de laatsten elke avond op een zeker uur binnen moesten zijn en zo vaak afwezig waren als gevolg van de vele razzia's en „controles". Vele Franse arbeiders wisten dan ook niet eens wat de Algerijnen er toe gebracht had de 17e oktober te gaan manifesteren. En ook dit was helaas het werk van „la Gauche"!

Het werk van de linkse leiders in de eerste plaats. Want wanneer men ver genoeg terug denkt, tot 1956 bijvoorbeeld, dat jaar dat Guy Mollet zo schrok tijdens zijn eerste bezoek aan Algiers omdat de Europeanen hem, de eerste minister, met tomaten hadden durven bekogelen — de weg van de tomaten naar de plastic-bommen was lang, kameraad Mollet, maar jij was het die als eerste die Europeanen hun zin gaf, en die hen zelfs uitlegde dat hun tomaten-reactie een gezonde reactie was geweest „als zijnde de uitdrukking van hun verlangen Frans te blijven"! — wanneer men maar ver genoeg terug denkt dan herinnert men zich heel vreemde zaken. Dan herinnert men zich b.v. dat het Franse volk in 1956 heel verbaasd was, dat de regering, die beloofd had tijdens de verkiezingscampagne met de rebellen te zullen onderhandelen, in plaats daarvan de dienstplichtigen naar Algerije stuurde. Dan herinnert men zich dat die dienstplichtigen vele malen in vele steden de treinen, die hen naar Marseille voerden, tot stilstand brachten, en aan hun vrouwen en verloofden vroegen voor die treinen te gaan liggen, wat ook gebeurde. Toen was het Franse volk dus nog niet amorph. Toen was er dus nog wel een reactie, maar wat schreeuwden alle partijleiders

toen — communisten incluis —: schandaal, gebrek aan discipline, een initiatief mag nooit van de basis uitgaan, ongehoorde anarchie..... De orde, de linkse orde trad op. De soldaat, die gemeend had consequent te zijn, kreeg z'n partij-bijbeltekstje voor morele steun in deze zo heel speciale oorlog, terwijl vele Fransen het vanaf dat moment opgaven ook nog maar te willen proberen de gebeurtenissen te beïnvloeden. Volgen de jaren waarin het Franse volk zich het minst druk maakt over die oorlog aan de andere kant van de Middellandse Zee. Op Suez nauwelijks een reactie van protest. De protesten tegen het folteren beperken zich tot kleine kringen van intellectuelen (dat was de tijd dat André Malraux nog een petitie tegen het martelen ondertekende). De rest van de Fransen wil niets meer weten. Omdat na het Mollet-ministerie de oneindige kabinetscrisissen weer begonnen zijn. En omdat in '56 en '57 het F.L.N. en de Messalisten bezig waren op bloedige wijze hun oude vete uit te vechten, wat vele, hen oorspronkelijk gunstig gezinde Fransen, van hen vervreemdde.

De 13e mei is dan een schok, doch weldra laat men zich o zo graag wijs maken, dat nu alleen De Gaulle de situatie nog maar redden kan. Niet dat men werkelijk toen al in het gevaar van een burgeroorlog geloofde (had generaal Massu niet gezegd, voordat De Gaulle tussen beide kwam: „Nous sommes foutus"): men had eenvoudig genoeg van de Vierde Republiek! Was bovendien De Gaulle, als generaal, niet de aangewezen man om het leger uit te leggen dat, daar nu eenmaal gebleken was dat „die paar rebellen" telkens terug kwamen, het verstandiger was met hen te gaan praten? Twee jaar later vindt men bijna niet één Fransman meer, die ooit voor De Gaulle gestemd heeft. Ik voor De Gaulle gestemd? Hoe komt U er bij! Rechts Frankrijk speelt Petrusje omdat De Gaulle Frans Algerije niet gerealiseerd heeft. Links Frankrijk doet hetzelfde omdat het nog steeds op de vrede wacht, en omdat het zich tot twee keer toe achter De Gaulle geschaard heeft (in januari '60 en in april '61, toen Debré vreesde dat de parachutisten in aantocht waren en toen de

Franse President wel om steun vroeg: „Français aidez-moi!") zonder dat De Gaulle hen daarvoor enige dankbaarheid betoond heeft. Integendeel: De Gaulle past hoe langer hoe meer op zich te compromitteren met die van links uitgestoken hand. Laat het volk maar „mokken en wrokken"; ze zijn toch te verdeeld en hebben niemand om me te vervangen.

In deze trieste „natuur der dingen" krijgt officieel links Frankrijk dan weer een nieuwe klap. Oktober 1960: proces tegen het Jeanson-net. Een groep jonge mensen is er toe over gegaan de Algerijnen daadwerkelijk te helpen en moedigt de Franse soldaten aan tot deserteren. Een storm van verontwaardiging gaat op. Rechts allicht. Maar links niet minder. Professor Duverger in „Le Monde": „Hoe begrijpelijk de motiveringen van deze jonge mensen ook mogen zijn . . ." Maar was het niet prof. Duverger, die z'n artikelen doorspekte met vergelijkingen van de Franse situatie met het Duitsland van 1932? En was hij het niet die graag eindigde in de zin van: „wanneer ook wij straks in de concentratiekampen zijn?" Domenach in „l'Esprit": „We begrijpen deze jonge mensen maar al te goed, maar we hebben alle wettige vormen van verzet en protest nog niet genoeg geprobeerd, dus . . ." Dus gaat men op de straten zitten om tegen de kampen te protesteren. En wanneer ook dat niet helpt? En wanneer blijkt dat de rest van Parijs niet mee op de straat gaat zitten? Ja, wat dan! Dan maar weer afwachten tot De Gaulle weer eens over onderhandelingen na gaat denken. De massa's, de massa's — en hier komen we dan weer terug bij Anne Claude Godeau — zijn immers nog niet rijp! Schuld van de massa's? Of schuld van de leiders, die die massa's slecht voorgelicht hadden? Die zich vergist hadden in hun analyses, en die telkens weer met hun respect voor de wet (men mocht willen dat rechts Frankrijk die wet ook zo gerespecteerd had als de leiders van de zgn. revolutionnaire partijen) die massa's ontmoedigd hadden.

13 februari 1962. Parijs heeft haar acht doden begraven. Franse doden vermoord door de Franse politie!

Een half miljoen mensen hebben de stoet gevolgd: men was ontroerd en ook verheugd. Was „la Gauche" niet eindelijk verenigd rondom die graven? En is het niet verenigd, dreigend met een Front Populaire en een algemene staking, dat het de O.A.S. tot nadenken kon dwingen?

Twee dagen later: de eerste ontroering is voorbij. Men denkt weer, denkt weer na over al die mogelijkheden, die zo ontmoedigden. Al die mogelijkheden, die van Anne Claude Godeau een bijzonder zinloze dode kunnen maken, slachtoffer van rechts en van links Frankrijk.

Van links Frankrijk omdat het in haar huidige partijen-structuur geen Front Populaire KAN realiseren, daar in tegenstelling tot 1936 nu de Communisten in dat Front Populaire majoritair zouden zijn. Eventualiteit, die in het hartje van het N.A.T.O.-Europa uitgesloten is.

Van rechts Frankrijk — of dat nu De Gaulle is of de O.A.S. — dat dankzij dit in feite fictieve „rode gevaar" het Franse volk kan chanteren totdat voorgoed alle vormen van vrijheid en democratie verdwenen zijn.

Teheran, februari 1962

---

1 Zie artikel van Mr. Halimi in de „France-Observateur" van 8 februari 1962.

2 Zie hierover het rapport van de C.F.T.C., de katholieke vakcentrale, in de „Temps Modernes" van december 1961.

S. H. Meijler

DE MATER DOLOROSA VAN DIEPENHEIM [1]

Groot is de afstand van Granada, waar de lijdensweg van Federico Garcia Lorca begon en Diepenheim, waar ik kennis maakte met Lea Hertz-van Gelder in het laatst van April 1942.

En toch is het Lorca-nummer van De Nieuwe Stem [2] aanleiding om over haar te gaan schrijven en wel in een zin, die tamelijk tegengesteld is aan enkele impicite en explicite tendenzen van het Lorca-nummer. Weest U intussen gerust, een aanhanger van Franco was en ben ik geenszins. Dat was voor mij, als Jood, nauwelijks een alternatief, nauwelijks een vrije keus van een politiek bewust mens. Voor een Jood zou het nu eenmaal niet „geriefelijk" geweest zijn aan de „verkeerde" kant te staan. En bovendien was ik in 1936, het jaar, waarin de Spaanse tragedie begon, 17 jaar. Men heeft nu eenmaal tijd nodig om tot politieke bewustheid te geraken.

Gedurende de laatste weken van Juli heb ik liggen op het nachtkastje van de slaapkamer van mijn vacantiepension een boek, dat ik uit de bibliotheek hier ter plaatse geleend heb. Ik zie in de catalogus de naam „Van Vollenhoven". [3] De titel van het boek luidt „Memoires". Ik verwacht dan aan te treffen een werk van de Leidse Indoloog van die naam, maar bij het doorbladeren zie ik, dat ik mij vergist heb. Een andere van Vollenhoven was gezant van Nederland op vele belangrijke posten. „Ook wel interessant", is mijn gedachte en ik neem het mee. Enige tijd later arriveert het Lorca-nummer van De Nieuwe Stem. Het boek en het tijdschrift liggen dan boven op elkaar naast mijn bed en ze bijten elkaar niet, ook

al was dat, bij wijze van spreken, haast onvermijdelijk.

Van Vollenhoven, stammend uit een Katholieke aristocratische familie, heeft nogal wat meegemaakt en men moge hem verwijten wat men wil, een leugenaar is hij niet, of misschien moet men hem juist dat verwijten, zoals wij zullen zien.

Bij de groten der aarde (Nicolaas van Rusland, Wilhelm van Duitsland, Alfonso van Spanje) was hij, zo gezegd, kind aan huis.

Enerzijds raakt hij bij alle hooggeplaatst blauw bloed zijn bezinning kwijt. Toch is hij ook weer geen ordinaire parvenu, daarvoor is hij te algemeen ontwikkeld, daarvoor bezit hij te veel humor en daarvoor is ook zijn aesthetisch gevoel te groot.

Gedurende de eerste wereldoorlog behartigde hij, als Nederlands gezant te Brussel met grote moed, die later officiële Belgische erkenning vond, de belangen van België bij de Duitse Bezettingsmacht.

Over festijnen en jachtpartijen bij de gekroonde hoofden en hun clans schrijft hij op een wijze, dat men zijn vingers voelt jeuken over zoveel oogverblindende verkwisting tussen zoveel sociale ellende. Nog steeds, honderd jaar na dato: „Het Congres danst!" Echter — paradoxaal — deze gedeelten van zijn boek zijn mij toch ook sympathiek. Sociale kritiek is er wel, zij het ook zeer sporadisch en zich uitend in wat oppervlakkige fraselogie, maar er is ook geen spoor van een besef: „Laat ik oppassen met dit alles te schrijven. Want nu nog, na zo veel jaren, zou ik mijzelf en mijn kring gehaat maken". Een zo grote tactloosheid ontwapent de lezer en men moet constateren: „Deze argeloos-kinderlijke man, die het er goed van nam ,was volkomen eerlijk".

En juist op Van Vollenhovens eerlijkheid komt het mij aan, bij de beoordeling van het Lorca-nummer van De Nieuwe Stem. Gedurende de burgeroorlog was hij te Madrid als ambteloos burger. Hij vertelt er in zijn Memoires uitvoerig over en waar ik, dit lezende, een waarborg voor zijn eerlijkheid, op bovenvermelde wijze verkregen, reeds bezit, kan ik maar één conclusie trekken, in strijd met de suggestie van het Lorca-

nummer: gedurende de burgeroorlog waren „Silbertanne-Kommandos", zo zouden wij nu, na 1945 zeggen, met de daarbij behorende activiteiten, een nationaal Spaans verschijnsel, dat, naar het schijnt, meer met een overeenkomst in temperament dan met een verschil in ideologie bij de strijdende partijen te maken had. Een lager stellen van het Franco-regime — volgens *dit* criterium — lijkt onjuist. Men begrijpe mij goed, ik spreek slechts over de jaren van de opstand en de burgeroorlog. Bij de beoordeling van de periode voor de opstand en de periode van consolidering van het Franco-regime kunnen andere maatstaven gelden, die wel degelijk de balans ten gunste van de Republiek doen doorslaan. Echter nogmaals: Silbertannemoorden Franquistisch monopolie? Neen, helaas!

Maar hoe dan ook, Lorca is gestorven en na lezing van het aan hem gewijde tijdschriftnummer durven wij gerust aanvaarden: Lorca was een waardevol mens, van wie nog veel verwacht mocht worden.

Echter dan lezen wij, dat direct na de Tweede Wereldoorlog H. G. Wells, voorzitter van de Internationale P.E.N. clubs in een telegram aan Franco naar Lorca's lot informeert en dan ten antwoord krijgt: „Een zaak Lorca is mij niet bekend". En verder lezen wij: „En waar de Spaanse Republiek zulke hevige bewijzen van intellectuelen en kunstenaars uit heel de wereld heeft mogen ontvangen, is 't volkomen vanzelfsprekend, dat dezen één van de hunnen, uit Spanje, tot hun *banier* (cursivering van mij, schrijver dezes) hebben gemaakt. Daartoe was Frederico Garcia Lorca het meest aangewezen, ten eerste doordat hij de populairste dichter van Spanje was en ten tweede, doordat hij een onschuldig slachtoffer was, wiens dood wel de grootste schande was voor het gehate regime van de overwinnaars."

Al met al, wat ruw geformuleerd: over Garcia Lorca veel deining aan de „goede" kant na de burgeroorlog. Protesteert U tegen *deze* formulering, dan moet ik enerzijds Uw protest aanvaarden en mij verontschuldigen. Immers de dood van een onschuldig mens,

slachtoffer van een Silbertannemoord, ontroert altijd. In die zin heeft het Lorca-nummer zijn taak bij U, als bij mij, naar behoren vervuld. Echter, voor zover het mij betreft: „Hij mocht dan al Lorca heten of anders, dat doet er niet zoveel toe. Maar nogmaals: „Veel deining aan de goede kant", heb ik, zij het ook voor een klein deel, *bedoeld* als ruwe formulering, voortvloeiend uit enige irritatie mijnerzijds. Bij de beoordeling van het telegram van Wells aan Franco gaat het namelijk om twee zaken: om de beoordeling van de dood van een onschuldig mens, waarover ik het mijne gezegd heb en om *heel iets anders:* om de waardering van het maatschappelijk belang van het dichterschap in het algemeen en dat van een goede dichter in het bijzonder. Een onaanvaardbare *over*waardering, gevoegd bij een zeer onvolledige kennis van zaken, leidden tot een telegram, dat na een slachting in Spanje alleen al van een half miljoen mensen, naar ik meen, slechts één naam bevatte. Zou het antwoord van Franco: „Een zaak-Lorca is mij niet bekend" niet ook *anders* uitgelegd kunnen worden? Men zou kunnen zeggen: Silbertannemoorden worden, krachtens hun aard, slecht geregistreerd, onafhankelijk of ze van links dan wel van rechts komen. En Franco had al een Talmudisch geheugen moeten bezitten om de processgang van alle Silbertannemoorden te kennen en te onthouden en al kan men hem, met reden, veel verwijten, daarom toch nauwelijks de inhoud van zijn antwoordtelegram.

En zo zie ik de telegramuitwisseling, negen jaar na dato, van de zijde van het P.E.N.-congres en haar voorzitter Wells, met vermijding van het doorgaans doeltreffende, van elk effectbejag gespeende informeren bij het Rode Kruis (Engeland was nooit met Spanje in oorlog gedurende die negen jaar) mede als uiting van een weliswaar onbewust beroepsnarcisme met de daarbij behorende bewustzijnsvernauwing. Wij zouden het meer gewaardeerd hebben, indien Wells, verpletterd door het massale sterven, het telegram ongeschreven gelaten had. Deze mening doet uiteraard niets af aan de menselijke waarde en de litteraire be-

tekenis van Garcia Lorca en erkent ten volle het element van eerlijke verontwaardiging in de geste van het P.E.N.-congres, al is dit „fragment".Maar wanneer ik nu vasthoud aan deze, toegegeven, sterk detailmatige gebeurtenis, dan zie ik deze als één der talloze uitingen van een algemene West-Europse cultuurfout, zeker niet specifiek *alleen* voor de reactionaire milieus, waarin de genoemde Van Vollenhoven zich prettig voelde als een vis in het water. Het primaat van het aesthetische boven het ethische in de hiërarchie van waarden is reeds eeuwenlang een Europese ramp.

Voor de bouwkunst laat zich dit gemakkelijk illustreren, wanneer men let op de doorgaans miserabele sociale verhoudingen op het tijdstip van de, om die reden, praemature stichting der meeste ons bekende architectonische cultuurschatten.

En in aanmerking nemend de beperktheid, die geldmiddelen nu eenmaal steeds aankleeft, lijkt het, dat men op het terrein van de religieuze kunst, in het alternatief tussen de beeldhouwkunstige en schilderkunstige uitbeelding van het Evangelie-verhaal en de metterdaad beoefende naastenliefde aan de in nood verkerende levende medemens, aan het eerste vrijwel steeds de voorkeur gaf, uiteraard ten koste van het laatste, en, naar het mij voorkomt, ook zeer ten koste van de bedoeling van het Evangelie-verhaal zelf.

Ook de Letterkunde moge zich van het genoemde kwaad vrij houden en mag, hoe voortreffelijk ook, nooit als het voornaamste in het leven beschouwd worden.

En ook daarom lijkt verontrusting op haar plaats, wanneer we constateren, hoe de boekwinkels letterlijk uitpuilen van al het nieuwe, waarbij ik niet meer gevoel „Wat een rijkdom!", al zou zo'n constatering, de gemiddelde kwaliteit van het gebodene in aanmerking genomen, rechtmatig zijn, maar wel„ Wat een onrust!". Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor de culturele agenda's der grote steden, de programma's van radio en televisie. Een gemeenschaps*bindend* effect van litteraire cultuur, zoals van de Shakespeare-uitvoeringen in het Drentse dorp Diever, toont juist door haar merkwaardigheid haar uitzonderlijkheid. Een dergelijke lof

komt ook toe, op het terrein der muziek, aan de vele Toonkunstkoren en zonder twijfel aan de talrijke harmonie- en fanfarekorpsen. Zij impliceert steeds een beperking van *nieuw*-productie ten behoeve der *re*-productie. Het quantitatieve exces, waarvan we nu getuige zijn, miskent het feit dat met name een literair kunstwerk niets verliest door *herdruk* en zal zo, als gevolg van een te geringe *gemeenschappelijkheid* van cultuurbezit, een menselijke saamhorigheid met positieve consequenties, ook op ander gebied dan het strikt litteraire, steeds meer onmogelijk maken. In dit verband moge ik ook herinneren aan de rubriek „Ik herlas" uit „Critisch Bulletin", direct na de bevrijding, als onbedoeld, maar waardevol gevolg van de activiteit van de Nazi-cultuurkamer.

Wel erken ik graag de waarde en de noodzaak der litteraire productie, als uiting van het eigentijdse gebeuren, het eigentijdse levensgevoel en de eigentijdse problemen der medemenselijkheid.

Maar wat mij in het lot van Lorca ontroert, is niet zozeer zijn op grond van litteraire begaafdheid gesuggereerde onmisbaarheid, die ik, als van elk mens, ontken, en die het belang van zijn dood zou bepalen, maar wel dat men hem, evenals zoveel anderen, op deze verschrikkelijke wijze belet heeft tot volledige levensontplooiïng te komen, als geluksmogelijkheid voor hem zelf.

Zo kan dan ook de opmerking van Carrasquer ten aanzien van Lorca: „wiens dood wel de grootste schande was voor het gehate regime van de overwinnaars" ons medegevoel opwekken om de eerlijke verontwaardiging en de liefde voor de overledene, maar — ons stil gefluisterd — wat schamper doen zeggen: „Kom nou!". Want nogmaals, waar gaat het om bij dit alles? Het gaat niet om min of meer high-brow-cultuurmanifestaties, maar het gaat om de Cultuur van het Evangelie woord „Voorwaar, ik zeg U, in zoverre gij dit aan één van deze mijn minste broeders hebt gedaan hebt gij het mij gedaan."

Wel heeft zich in de oorlogsjaren een overigens ver-

dienstelijk Nederlands letterkundige in ruime kring belachelijk gemaakt, door te stellen, dat juist zijn betekenis voor de Nederlandse cultuur na de oorlog niet gedoogde dat hij risico liep, door het huisvesten van onderduikers. Maar minder bewust en minder tactloos geuit, is deze overwaardering van de ivoren toren vrij algemeen geweest, zelfs al had men onderduikers en meer dan dat, en zij is dit nog. Haar bestrijding, ook voor zover het haar aanwezigheid in het Lorca-nummer betreft, kan een Don Quichotterie gelijken, want inderdaad, helder beseft en daarom bewust geformuleerd vindt men haar zelden of nooit. Terwille van deze bestrijding waag ik het erop, gedrongen door de woorden van het Mattheus-Evangelie, te maken de sprong, die U al lang verwacht had, de sprong van Granada naar Diepenheim. Het uitzicht op de koepels van het Alhambra maakt plaats voor een wat desolaat, rustig stemmend, Twents weide-, bos- en heidelandschap, waar ook de liefelijke oude architectuur goed aansluit bij de vredige natuur.

Het Evangelie-woord geldt, voor de goede verstaander, evenzeer voor de misdaad als voor de weldaad en met „broeders" worden uiteraard ook „zusters" bedoeld, kortom *medemensen.*

En aan de hand van de aldus begrepen tekst waag ik het dan, te benaderen het lotgeval van Lea Hertz-van Gelder.

In het polizeiliches Durchgangslager Amersfoort ontmoette ik bij mijn entree daar, half November 1941 Daniël Hertz, de echtgenoot van Lea Hertz-van Gelder en vader van drie kinderen van 11, 7 en 1½ jaar. Vader Hertz bezat te Diepenheim een nogal „gemengd" bedrijf: een herberg, wat handel in manufacturen en wat boerderij. Deze drie activiteiten, overigens bescheiden elk van deze, vergden toch wel, in hun onderlinge samenhang, iets dat men organisatievermogen mag noemen. Maar wat kan een mens al niet presteren in het kader van een gelukkig gezin?

Personeel hadden ze — bij mijn weten — niet. Naast het werk voor de huishouding (5 mensen) moest moeder Hertz ook de klanten in de herberg te woord

staan en ook de revenuen van de lapjeshandel en het keuterbedrijfje vielen haar niet passief in de schoot.

In de zomer van 1941 reed vader Hertz met een lege boerenwagen in de omgeving van Diepenheim en onderweg wordt hij aangehouden door een lifter. De lift wordt geweigerd in termen, waar geen woord Frans bij is: „Als ik stront op mijn wagen wil hebben, kan ik die zelf nog wel opladen". De lifter was namelijk een plaatselijke N.S.B.-er, wiens zelfrespect, begrijpelijkerwijs, zo'n antwoord niet verdraagt. Hij klaagt vader Hertz aan, die daarop vlot gearresteerd wordt en in Amersfoort belandt. Daar ontmoet ik hem dan medio November 1941. We werken beiden bij het Juden-Kommando. We ontdekken, dat we uit dezelfde landstreek vandaan komen en dat onze families ook wel eens contact met elkaar gehad hebben. Eén van mijn oudste jeugdherinneringen, wat buiten het bestek van dit artikel vallend, wil ik U niet onthouden. Ze behelst een tocht van Vriezenveen naar Rijssen, per rijtuig met mijn grootouders van vaderszijde, om te bezoeken de ouders van mijn Amersfoortse vriend, die te Rijssen een slagerij hadden in een schilderachtig Saksisch huis, dat, zoals te Rijssen gebruikelijk, de grote schuurdeuren aan de straat heeft. In deze „deel" is de slagerswinkel ingericht op wat primitief 19e eeuwse ouderwetse wijze. Het geheel was een zo grote romantisch-innige gemoedelijkheid, de mensen incluis, dat men geneigd zou zijn er de zakelijk-hygiënische correctheid van een zelfbedieningswinkel voor prijs te geven. Het was op een Zondag en het opgeruimde vertrek is zo groot, dat in een hoek van het vertrek aan de straat een soort zithoek gemaakt is, dat de functie had van een serre aan de straat in een gewone middenstandswoning. Daar gingen wij zitten. Dit zal ongeveer 1925 geweest zijn. De gesprekken met buren over voorbijgangers en over dorps- en gewestelijke toestanden vormden toen de emotionele uitlaatklep — soms niet onbedenkelijk voor de betroffen personen, maar nuttig voor de eigen geestelijke hygiëne — die later voor een groot deel door radio en televisie overgenomen is en waarvoor zo'n Rembrandtieke serre

een belangrijke uitkijkpost vormde.

Zo zitten Hertz en ik dan in Amersfoort onmiddellijk verwikkeld in de kletspraatjes, zoals je die kunt hebben, wanneer je uit vergelijkbare milieus, uit dezelfde landstreek afkomstig bent en waarvoor de rijtoer, zestien jaar eerder, het uitgangspunt vormde. Hertz was een lichamelijk sterke, hartelijke, wat primitieve, zeker niet onintelligente man. Een merkwaardige mengeling van kleine Joodse middenstander en Twentse keuterboer. Samen trekken we, beiden in trekbanden gespannen (zoals bij een ouderwetse turfschuit) een wals ter egalisering van een terrein, waarop puin gestort is en we vervelen ons geenszins. Het werk vergt nagenoeg geen aandacht en we converseren urenlang, of zwijgen dan weer, intussen in heerlijke dagdromen wegsoezend. Uiteraard gaan de gesprekken ook over het eten. De hongersnood is reeds aanzienlijk, maar juist in het contact met Hertz beleef ik de voedselgesprekken, die ik in 't algemeen kwellend vond en soms erger dan het echte hongergevoel, als uitgaand boven het niveau van het grof-materiële. Met hem sprak ik dan ook vrijwel uitsluitend over de Joodse keuken. Dat gaf tussen ons beiden een basis van vertrouwelijkheid en schermde af naar buiten. „En ook gingen deze gesprekken uit boven het niveau van het grof-materiële?" hoor ik U, nog steeds niet helemaal begrijpend, vragen. Zeer zeker.

Sammy Gronemann mag dan in „Tohuwabohu" een van zijn figuren liefdevol-ironisch laten opmerken, denkend aan de benauwende overwoekering der spijswetten: „Das Judentum scheint eine Angelegenheit des Magens zu sein", maar men kan de zaak ook omkeren en zeggen: „Sogar der Magen scheint eine Angelegenheit des Judentum zu sein". Dan ligt het accent anders. Ook hier in Amersfoort hadden Hertz en ik een Jodendom*servaring*. Ook hier was actueel het kenmerk van het Jodendom dat, aldus Max Brod, niet eenzijdig onder de „Diesseitsbejahung", noch onder de extreme Diesseitsverneinung te rangschikken valt, maar waarvan het wezen geformuleerd kan worden als: een gelukkige wederzijdse doordringing van „diesseitige" en

„jenseitige" sferen. Zo was onze belevingskleur toen wij, knechten van den Farao, ongeveer Maart 1942 (het liep tegen Pesach), in trekbanden voor een wals gespannen spraken over „gremselich en matzesjalet". [4] Intussen gaat het omstreeks diezelfde tijd, zowel met Hertz als met mij, lichamelijk snel bergafwaarts. Vooral bij hem is dat opvallend. Toen ik in November 1941 met hem kennismaakte, was hij een „beer" van een vent. In de enige tijd later (ongeveer midden December) reeds stevig bevroren grond, slaat hij de hele dag de pikhouweel dat het een lieve lust was. Na afloop van de vreselijke kamp-hongerwinter 1941-1942 zijn wij beiden „op". Het is een geluk, dat enige maanden eerder de N.S.B.-kamparts Nieuwenhuizen, wegens zijn vertrek naar het Oostfront, vervangen is door zijn partijgenoot Klomps uit Hoevelaken. Deze gedraagt zich — in tegenstelling tot zijn voorganger — menselijk en medisch geheel correct tegenover elke arrestant, Jood, Rus, communist of wat hij ook moge zijn.

Mij worden, als therapie voor mijn uitputtingstoestand, vrijaf van werk en dubbele voedselrantsoenen voorgeschreven. Dr. Klomps heeft, als N.S.B.-er, gezag bij de kampcommandant, vandaar dat de voorschriften uitgevoerd worden. Hertz komt weldra, niet dan na ernstig mishandeld te zijn wegens „Faulheit" (links en rechts draaien om de oren, stompen in 't gezicht en zijn hele gezicht onder het bloed: hij *kon* echt niet meer) in eenzelfde positie te verkeren. Met dien verstande, dat ik de eerste weken van April 1942 een wandelende concentratiekamp-rentenier ben, terwijl de klap bij Hertz (oorspronkelijk veel sterker dan ik) harder aangekomen is. Hij ligt het grootste deel van de dag te bed, wordt goed verzorgd, maar is depressief — niet in de laatste plaats uit zelfverwijt om zijn te impulsieve antwoord aan de N.S.B.-er-lifter — hoewel dat ook weer bijtrekt op den duur. Dan komt de avond van de 19e April 1942. Die avond word ik gewaar, dat ik de volgende dag (Führersgeburtstag) vrijgelaten zal worden. En, desgevraagd, beloof ik Hertz, dat ik te Diepenheim zijn vrouw zal opzoeken om verslag uit te brengen en om haar de groeten te doen. In ons laatste

gesprek, op de vooravond van mijn vrijlating, is Hertz zowel psychisch als lichamelijk in enigszins redelijke conditie. Dat vergemakkelijkt straks de uitvoering van mijn belofte.

En dan, na mij de eerste dagen thuis aan de feestelijke genegenheidsuitingen van familie en vrienden gesterkt te hebben, komt mijn belofte aan de orde en ik schrijf Hertz's echtgenote een briefje. Ze schrijft terug, dat ze al van mijn terugkeer gehoord had (de afstand Vriezenveen-Diepenheim is niet groot) en dat ze verlangend is naar mijn komst en dat deze het best schikt dan en dan: de eerste Zondagmiddag na mijn terugkeer. Ik zie het grote spitse handschrift nog voor mij, ondertekend met *juffr.* Hertz-van Gelder. Op de afgesproken dag pak ik mijn fiets en rijd naar Diepenheim.

En daar zijn we dan aangeland bij Lea Hertz-van Gelder en ons Evangeliewoord: dat om toelichting vraagt. Volgens welke criteria zij dan, eventueel, tot „de minste mijner zusteren" te rekenen zou zijn, zal nog aan de orde komen.

Zij is, eerlijk gezegd, niet mooi. Een middelmatig grote vrouw met een corpulent vormloos figuur (herinnert U zich de gezinsgrootte en de veelsoortigheid van hun inkomstenbronnen en daarbij het verstoken zijn van personeel?). Ze draagt een bril met dikke brilleglazen en is gekleed in een boezelaarsschort. Zij ontvangt mij in de woonkamer, achter de gelagkamer. Zij is erg blij en uit haar vreugde over mijn komst in wat overdreven aandoende echter ongetwijfeld echt gemeende bewoordingen. Dan zijn er haar drie kinderen, waarvan ik me herinner het oudste zoontje van 11, wat geïntimideerd verlegen luisterend naar „de mijnheer, die samen met Papa geweest is", zoals zijn moeder mij aan hem voorstelt, en een klein meisje met rode krulletjes van anderhalf jaar spelend op de grond. Dan het dochtertje van zeven, wier bijzonderheden uit mijn geheugen verdwenen zijn. Dan is er nog de oude moeder van juffrouw Hertz, die dadelijk na de ramp in dit gezin gekomen is, tot steun en gezelschap van haar dochter.

Wat heb ik te vertellen? Ongeveer het volgende:

„Juffrouw Hertz, het heeft geen zin, U de toestand van Uw man beter voor te stellen dan ze is, maar in feite is deze ongeveer zo als de mijne was, bijna een week geleden, toen ik nog daar was. U kunt wel zien, dat ook ik dikker ben geweest. Zowel Uw man als ik hebben geboft, dat de N.S.B.-kampdokter ons fatsoenlijk behandeld heeft en zo zijn zowel hij als ik over ons dieptepunt heengekomen, maar al is Uw man, net als ik, verzwakt, hij is toch volkomen gezond, zoals ik nu ook en ik hoop met U, dat U hem spoedig terug heeft." Mijn mededelingen waren in hoofdzaak waar, hoewel toch enigszins een „understatement". De lange bedperiode heb ik verzwegen en ook de bloedige ranselpartij. Mijn mededelingen werken kennelijk, juist omdat ze het al te doorzichtige „rozengeur en maneschijn"-karakter missen, geruststellend. „Maar ja mijnheer, we maken ons zo ongerust over zijn terugkeer, want er was al dan en dan (een datum van eind April '42) bericht bij de plaatselijke politie, dat hij komen zou, maar hij is er nog steeds niet en nu doet de burgemeester nog erg zijn best voor hem." Ik wens haar toe, dat de burgemeester dan maar veel succes zal hebben. Intussen is er gedurende dit bezoek toch ook nog wel wat andere gesprekstof dan alleen de misère. Daar is in de eerste plaats het zoontje, dat, hoewel vrijwel steeds zwijgend, gedurende de hele duur van mijn bezoek, toch op een heel andere wijze bij het gesprek betrokken is, dan de beide andere kinderen, die gewoon hun gang gaan. Hij luistert goed. Hij is de oudste tenslotte, de stamhouder en — sinds vaders vertrek — de enige man in huis. En na het verschrikkelijke bericht van vaders dood in 1942, zoals we nog zullen horen, de enige man in het gezin zelfs, die nu al, dat is duidelijk, door zijn moeder wat als mede-volwassene behandeld wordt en ook behandeld kan worden. „En volgend jaar gaat hij op de Joodse les, leren voor zijn Bar-Mitswe. [5] En we hopen toch zo, dat vader terug is, als het zover is, en dat de oorlog dan afgelopen zal zijn." Ik stel haar wat het laatste betreft gerust: „Gelukkig gaat het de Duitsers slecht in Rusland en in die anderhalf jaar kan er nog veel ten goede veranderen

voordat Jaapje Bar-Mitswe wordt. Ik hoop dat U dan een gezellig feestje zult hebben en dan zult U mij zeker op de receptie zien." „We houden U aan Uw woord, mijnheer", antwoordt mijn dan even glundere gastvrouw.

Ach ja, die stamhouder! De Nazi's verbestialiseerden wel vaker algemeen-menselijke essentialia. Aan Jaapje heeft het zeker niet gelegen, als moeder en de zusjes het later vaak heel moeilijk hadden. En is het zo ongerijmd om bij alle verschil van tijd, milieu, leeftijd en situatie, toch te denken aan die andere stamhouder, die een te zware last torste, de Kornett Christoph Rilke? En ach: „Der Mut is so müde geworden und die Sehnsucht zo grosz". Maar toch: „Seid stolz, liebe Mutter, ich trage die Fahne!" Een vaandel is slechts een fluweel, dat had kindhuisvader Jaapje nog wel kunnen dragen, maar wat begin je met molenstenen?

„En", vertelt zij mij roerend-enthousiast trots, „ik ben nog mispjoge [6] van Nijveen uit Leeuwarden en van Opperrabbijn Daniëls." Het hoe van deze relatie wordt mij haarfijn uitgelegd. Dit alles om mij aan 't verstand te brengen, dat zij en daain wilde ze natuurlijk ook haar man en kinderen betrekken, niet „De eerste de beste" was, door haar verwantschap met de inderdaad respectabele ook mij bekende families Nijveen te Leeuwarden en Daniels te Deventer. Zij was dan de kleinburgerlijke bijna proletarische representante uit deze meer patricische, verfijnde en ook welgestelde geslachten. Maar ook zonder deze niet zo erg ter zake dienende mededelingen van genealogische aard, had ik toch wel geweten, dat zij niet „de eerste de beste" was. En dan komen we weer bij ons Evangelie-woord. Volgens welk criterium kon zij de „minste" mijner zusteren genoemd worden? Volgens het „sociale" criterium? Geenszins, hoewel haar maatschappelijke niveau bescheiden was en wat had er niet met hard werken, waartoe haar man en zij bereid en in staat waren, bereikt kunnen worden, temeer daar zij beiden nog jong waren (± 40 jaar in 1942).

Dan haar uiterlijk? Daarover is reeds een en ander gezegd. Ook toen wisten wij reeds en de ervaring met

onderduik-gastvrouwen kon die overtuiging slechts versterken: De „Sjechiena" [7] heeft zeker niet al Haar middelen geïnvesteerd in de firma's Hirsch en Spruyt van Rietschoten.

Zij had haar huishouding goed op orde en haar lagere schoolopleiding, nooit voortgezet met verdere geleerdheid, was voldoende voor de taak die haar gesteld was. Zij was zo maar, heel gewoon, een goed mens, die met lof over haar man en kinderen sprak en deze over zijn vrouw en kroost. En al had zij ons de genealogische opmerkingen bespaard, dan hadden wij toch wel geweten: „De eerste de beste was zij niet" of, als U wilt, was zij wel de eerste de beste. Zo maar een eenvoudige vrouw, die woekerde met haar talenten, die veel liefde gaf en liefde terugontving. En mag men iemand, voor wie het geven van liefde in de *daad* in haar gezin, de centrale levensinhoud vormde, wel ooit „de eerste de beste" noemen, ook al was zij de eerste de beste?

En nu had zij al maandenlang een groot onverdiend verdriet te dragen. En zeker: moeder is gekomen, de buren zijn meer dan hartelijk, de Twentse „noaberschap" verlochent zich niet en zelfs de burgemeester, zoals reeds gezegd, doet wat hij kan. Maar er verandert zo weinig en nu is plotseling die mijnheer gekomen, die in dezelfde noodtoestand als vader verkeerd heeft en die — juist doordat hij niet met een rozengeur- en maneschijnverhaal aankomt en toch positieve mededelingen doet — verlichting brengt. Met zijn komst *is* eigenlijk al iets van de terugkeer van vader verwezenlijkt, is althans het dagdroomkarakter van die dagdroom even verloren gegaan. En deze bijna-realiteit wil zij hem betalen. Er komen kopjes thee en lekkers en dan flesjes bier uit de eigen herberg met dikke plakken ontbijtkoek met boter besmeerd aan te pas. Er komen bevriende buren binnen, uit een mengeling van hartelijkheid en sensatielust. Die meneer laat zich werkelijk volproppen. Het gehele samenzijn krijgt zelfs iets feestelijks. Maar zowel de ruimte van zijn maag als zijn beschikbare tijd zijn beperkt. Dan moet er afscheid genomen worden en haar droom

valt aan scherven tegenover de wrede feiten. Zij alleen begeleidt mij naar buiten en begint te schreien en houdt daarmee niet weer op. Ik herhaal slechts, met wat minder overtuigingskracht in de klank van mijn stem, de opbeurende woorden, die ik al eerder te berde gebracht had. Ik bestijg mijn fiets, kijk herhaaldelijk achterom en wuif terug naar de steeds maar wuivende Lea Hertz-van Gelder, na het narcoticum, dat mijn aanwezigheid een paar uur kon zijn, nu meer rampzalig dan ooit. En daarmee heb ik haar — voor zover het de werkelijke waarneming betreft — voor eeuwig uit het gezicht verloren.

Wat verder omtrent haar en haar gezin? Juist in de laatste dagen van April kwam er een nieuwe order af, die bepaalde, dat Joden, die eenmaal voor een beperkte tijd in Duitse handen waren voor straf, niet vrijgelaten werden, hoewel hun tijd om was. Deze in het licht van de Duitse plannen niet onpractische maatregel, waaraan ik zelf op het nippertje ontsnapt ben, die mij echter bij 't bezoek aan Diepenheim bekend was, verzweeg ik voor mijn gastvrouw, ook al omdat ik het niet helemaal uitgesloten achtte, dat de burgemeester toch nog iets zou kunnen bereiken.

Na de oorlog verneem ik, dat vader Hertz in de zomer van '42 te Mauthausen gestorven is en dat het hele gezin, na deportatie in de zomer van '43, ten onder gegaan is. Ook de oude moeder, ook het kleintje met de rode krulletjes, ook het andere meisje en ook de aanstaande Bar-Mitswah-jongen en het valt mij moeilijk de waarde van hen en van Lea Hertz-van Gelder af te meten naar de maatstaven, die vaak, hoewel ongeweten, aangelegd worden ter meting van het verlies. Mensen als zij en haar gezin, betrouwbaar, ijverig, goedhartig en dat laatste vooral, vormen het cement der samenleving. Een boer, een bakker, een manufacturier, een huisvrouw, die ook maar een dag hun werk verwaarlozen, veroorzaken een aanzienlijke ontwrichting zowel binnen als buiten de muren van hun huis. Wanneer een dichter eens een tijd niet dicht — of slecht dicht — gebeurt er, voor zover het de consument betreft, ... niets, of liever gezegd, hij

dient zich, na betaling van een luttele contributie, te vervoegen bij een openbare Leeszaal, ter ontvangst van nectar en ambrosijn, Anno ante-1961. Het gaat er hier niet om, om op stijlloze wijze het dichterschap in 't algemeen en Lorca in 't bijzonder een trap achterna te geven. Het gaat mij er wel om, dat er bij U, zo nodig, een relativering van de gebruikelijke waarde-scala optreedt. De cultuur — in salon, in toga, in schouwburg, college- en concertzaal, in studeerkamer en congresstad — bezit haar waarde, maar vindt haar te vaak verzwegen tegenwicht in die verrichtingen, die we daarom niet tellen, omdat ze vrijwel steeds *goed* gebeuren en waarvan we het belang, zeggen we rustig het belang voor de *cultuur* (behoort de goed functionerende samenleving daar niet toe?) pas beseffen als ze achterwege blijven. Uw vuilnisman is voor U zoiets als de lucht die U inademt, U denkt niet aan hem, maar o wee, als hij wegblijft. Dat geldt ook voor de reparateur van Uw auto, Uw meubelmaker en Uw wasinrichting. En merkt U hoe bij de overweging van dit alles de „Diesseitigkeit" met „Jenseitigkeit" doortrokken wordt? En deze cultuur is in haar capabele dragers en toekomstige dragers Lea Hertz-van Gelder, man en kinderen zwaar geschonden.

En wat buiten *deze* cultuur valt, „Kunst en Wetenschap", kort gezegd, vereist gedifferentieerde rijke persoonlijkheden, zoals Lorca er stellig één was, die slechts krachtens de „bescheiden" verrichtingen van het genus Lea Hertz-van Gelder kunnen zijn, wat ze zijn, en die in *mede*menselijkheid niet per sé de meerderen en soms ook de minderen zijn van de leden van ons Diepenheims gezin. Ik vrees intussen eenzijdig te worden naar de andere kant, en ook dat mag niet. Maar ik durf nu toch wel Lea Hertz-van Gelder en Frederico Garcia Lorca op één lijn stellen, maar dan is er nog iets anders. Enerzijds spraken we steeds over hun waarde in de maatschappij, die hen verder missen moet, maar de grootte van het geweldige aangerichte kwaad hangt ook af van de zielstoestand aan de dood voorafgaand, bij het, met hoe verschrikkelijk geldige reden, moeten verwachten van die dood. Van Lorca wordt

ons gezegd: „Hoe vertrouwd was hem de dood, la muerte". Deze vertrouwdheid, deze rust in 't aangezicht van de dood krijgt niemand, ook Lorca niet, cadeau, al durven we, zeer voorzichtig, opperen, dat deze bij iemand van zijn algemene ontwikkeling en rijke persoonlijkheidsstructuur begrijpelijk is en wel meer voorkomt. Eerbiedwaardig is zij steeds. En deze „innerlijke vrede" in de situatie van uiterste nood behoeft voor haar bezitter nog niet eens bewust religieus gefundeerd te zijn, al kan dat zo zijn. De kracht van een *goed* geweten (althans ten aanzien van zo'n behandeling) vermag veel. Wij kunnen slechts wensen dat Lorca de kracht had „La Muerte" tot het laatst toe als vriend te blijven zien, al weten wij het niet.

En hoe stonden wat dit betreft de kansen voor Lea Hertz-van Gelder en de haren? Veel slechter naar ik vrees, en naar dit criterium is de dood van haar en de haren een groter schande, al zal geen P.E.N.-congres er zich om bekreunen. Dat juffrouw Hertz de gewone gelovigheid bezat van een traditioneel levende eenvoudige Joodse vrouw lijkt mij niet voor twijfel vatbaar. Wel zelden bereikt de sfeer van een harmonisch ouderwets Joods gezin, als het hare, zo'n grote tederheid als wanneer in de uiterste levenssituatie, maar in de vertrouwde omgeving, voor één harer leden hetzij door het in aanmerking komende familielid, hetzij door de geestelijke of goede vriend het „Sjema Jizraeel, Adonai, Elohenoe, Adonai Echad" [8] uitgesproken wordt.

De steun van het Joodse oerbesef kon en kan zo verkregen worden. De situatie echter van Lea Hertz-van Gelder en de kinderen in Sobidor, na de geschetste voorgeschiedenis, op die zomerdag van 1943, nadat de deur dichtgesmeten was en het cyclon B zijn werk begon, dit uiterste aan „unedles Unglück", in de terminoligie van Max Brod, onttrekt zich aan onze fantasie, maakt elke veronderstelling van „zielevrede" illusoir en doet slechts huiveren.

We hebben zo onze „eigen" mensen, rondom wie we ons leed centreren. Dit leed kan gelden de man van Nazareth, die ons een grondgedachte verstrekte voor

dit relaas, het kan gelden Frederico Garcia Lorca, het kan gelden Lea Hertz-van Gelder, haar man en kinderen, en wie U verder maar wilt.

Abstracte millioenen, hoewel realiteit, onttrekken zich aan onze verbeelding, zwaarder weegt, aldus Max Brod: „Die Schmerzen eines einzigen Freundes im Drahtverhau".

Onze doden keren niet terug. Maar U moge in mijn relaas een pleidooi beluisterd hebben voor de hoogheid van het „eenvoudige leven", dat troosten kan. Dit „eenvoudige leven" niet alleen contemplatief te beleven, zoals bij Ernst Wiechert in een feodale Arcadia, maar in eigen activiteit vreugde belevend aan de „gewone dingen", zoals ook mijn Diepenheimse vrienden dit konden. En aan hen voel ik mij dan ook trouw, wanneer ik straks, op weg naar de brievenbus, om mijn copy te posten, toch zal genieten, zo maar, van wat koetjes op een groene wei. En daar wordt een huis geschilderd en daar passeert belrinkelend een ijsco-karretje en bij de smid hier tegenover wordt een paard beslagen. En, na dit al, zeer zeker ook: „En de boer, hij ploegde voort".

En hier in mijn mooie vacantie-oord leer ik, dat, naast Buning, ook Goethe het wel wist:

Uber allen Gipfeln ist Ruh',
In allen Wipfeln spürest Du
Kaum einen Hauch.
Die Vögel schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest Du auch.

Deze rust, niet zonder enige moeite van Uw kant, transportabel naar elke plaats, moge zowel U als mij, straks na de vacantie, sterken in onze arbeid.

Ootmarsum, Augustus 1961.

---

1 Namens de nabestaanden van Het Twents Joodse gezin dat in dit artikel beschreven wordt, werd mij meegedeeld, dat anonymiteit op prijs gesteld zou worden. In overeenstemming hiermee koos ik fictieve echter in Joods milieu gangbare voornamen en familie-

namen, zowel voor het beschreven gezin als voor hun verwanten. Terwille van de anonymiteit noemde ik de woonplaats van het vermoorde gezin Diepenheim. Daarmee wordt dus niet het dorp van die naam, maar een andere plaats in de omgeving van Rijssen bedoeld. Ook de plaatsaanduidingen Deventer en Leeuwarden zijn niet-authentiek.

2 De Nieuwe Stem van Augustus 1961.

3 Dr. M. N. R. van Vollenhoven, Memoires, Elsevier, Amsterdam, Brussel 1948.

4 Joods paasgebak.

5 Kerkelijke meerderjarigheid.

6 Familie.

7 Hebreeuws voor: Heilige Geest.

8 „Hoor Israël, de Here is onze God, de Here is Eén".

Nico Rost

EEN UITERMATE SCHADELIJKE BEKRONING

„Er bestaat weliswaar een Belgische staat en een Belgische politiek, maar er bestaat geen Belgisch volk en dus geen Belgische cultuur" — luidt een der eerste zinnen van „Die Stimme des schwarzen Löwen", waarin de Duitse „literatuur-historicus" en vertaler Georg Hermanowski de geschiedenis van de Vlaamse roman meent te kunnen schilderen.

Twee alinea's verder stuit ik op het woord „Lebensraum" en achterin ontdek ik een kaartje van die „Lebensraum". Daarna lees ik weer in het begin van het boek een uitlating over „französisch-schreibende und sprechende Flamen, die die französische Literatur für sich in Anspruch nimmt" — gevolgd door een opmer-

king over „den literarischen Verzicht auf die Brüder in Nord und Süd, auf die Flamen im holländischen und französischen Staatsgebied", waaruit wel duidelijk blijkt, dat deze literatuur-historicus met z'n „Lebensraum"-ideologie ook de bewoners van Zeeuws-Vlaanderen voor de Vlaamse literatuur zou willen annexeren.

Een herdruk van een geschrift van een Duitse Nazi-scribent uit de bezettingsjaren dus?

Terugbladerend lees ik dan plotseling een uitlating over N. E. Fonteijne: „an erotischer Besessenheit wird Boon noch von Fonteijne übertroffen". Dus tòch een werk van recente datum (de belangrijkste werken van Boon verschenen immers pas nà 1945), maar desondanks uit de school van Goebbels en Rosenberg.

2

Hoe de geschiedenis van de Vlaamse roman er uitziet in de ogen van Georg Hermanowski?

„Charles de Coster", zo oordeelt hij over diens Uilenspiegel — toch werkelijk een brok wereldliteratuur —: „gebraucht das historische Kostüm nur als Deckmantel. Vor allem ging es ihm darum seinen Hass gegen die Kirche auszuspucken, dahinter mussten die Volkstumselemente zurücktreten. Kein Wunder, dass in diesem Buch Zerrbilder von Karl V und Philipp II entstanden, kein Wunder aber auch, dass die Flamen dieses Buch entrüstet ablehnten. „Kampf um die Gewissensfreiheit in Flandern" lautete zwar die Parole, aber um dieser Parole Willen wurde Geschichte bedenkenlos verfälscht, wurde, was dem Flamen heilig war, mit Füssen getreten."

Dit is niet de analyse van een serieus literatuur-historicus, doch die van een medewerker aan een meer dan bekrompen R.-K. Parochieblaadje.

Op hetzelfde peil staat wat hij over Elschot schrijft: „Elschot misstraute dem Leben, er glaubte weder an das Gute noch an den Menschen. Er besass kein Gefühl für Moral, jede Gemütsbewegung vermied er ängstlich".

Ook Marnix Gijsen: „zerstört auf nüchtern-ironische zynische Weise Schritt für Schritt das Menschenbild." Daarna komt dan een verdere analyse van Gijsens literaire persoonlijkheid, die eveneens kant nog wal raakt: „Aus Liebeskummer warf er den Glauben über Bord. Er ging nach Amerika und lebt dort als Leiter des Belgischen Informations-Zentrums. Aber sein Glaube liess ihn nicht los, er folgte ihm über den Ozean. Seine einst so feurige Liebe zum Glauben hat sich in einem genau so feurigen Hass verwandelt". We mogen hieruit wel rustig concluderen, dat Georg Hermanowski een wel zeer beperkt katholiek propagandistje is, die ten enenmale het niveau mist van waarlijk belangrijke militante katholieke schrijvers, zoals Léon Bloy, Péguy, François Mauriac, George Bernanos of (om een landsman van hem te noemen) Reinhold Schneider. Hij blijkt dan ook afkomstig uit de school van de Vlaamse collaborateur van „Jong Dietschland" — Cyriel Verschaeve — in dit boek door de auteur weliswaar hemelhoog geprezen, doch in België na de bevrijding wegens zware collaboratie tot een lange gevangenisstraf veroordeeld — hetgeen vooral in dit verband dient te worden meegedeeld.

Dergelijke, in zijn ogen beuzelachtige bijkomstigheden storen Hermanowski echter nauwelijks en hij gaat daarin zelfs zover, dat hij bij de Pillecyn vermeldt: „verlor aber 1944 seinen Posten wegen allzu aktiver kultureller Betätigung und wanderte für fünf Jahre unschuldig ins Straflager und ins Gefängnis." — zonder het nodig te vinden zijn lezers mede te delen, voor wie en in wiens voordeel deze culturele bedrijvigheid wel geweest was.

Anton van Velde's „God en de wormen" noemt hij: „einen der wichtigsten Beiträge dieser Generation *zur Weltliteratur*" (!) doch — hoe kon het ook anders — voor Hugo Claus heeft hij geen goed woord over: „Das Milieu, das er in „Hondsdagen" (1952) schildert, liegt ihm noch mehr und kommt seiner Absicht vollauf entgegen. Es ist das Klima des Freudenhauses; und es gelingt ihm tatsächlich, selbst einem Elschot an Hohn und Zynismus zu übertreffen."

De Duitse lezer, want voor hem werd deze „Geschiedenis van de Vlaamse roman" gefabriceerd, wordt op een dergelijke misleidende wijze „ingelicht" over een der talentvolste Vlaamse jongeren.

Vraag: indien hun werk tijdens de oorlog was verschenen, zouden Jozef Goebbels' scholieren dan eigenlijk anders over Hugo Claus en Boon hebben geoordeeld?

Ook en vooral de Congo-roman van de talentvolle Piet van Aken wekt Hermanowski's onbehagen, hetgeen ons na al het voorgaande niet meer zo kan verwonderen: „Er gleicht einer kaltblütigen Reportage über Greuel, Grausamkeiten und sexuelles Verhalten und zeigt eine klare Ablehnung jeder Missionsarbeit." Ik vermoed dat Hermanowski wel de enige zal zijn, die dit laatste argument als literair criterium bezigt.

Over het werk van Maurice Roelants en over dat van Johan Daisne schrijft hij vol lof, doch ook z'n analyse van het oeuvre dezer beide figuren blijft alleen maar platvloers, en met alle sympathie en bewondering voor Daisne's werk kan ik Hermanowski's opvatting onmogelijk delen: dat er bij „De Trap van Steen en Wolken" — „eine Parallele zum Faust II" kan worden getrokken en dat: „Daisne in moderner Sicht zeigt, was dem alternden Goethe vorschwebte als er, der „erste Romantiker", mit scharfem Scherblick seinen lebenslänglichen Traum endlich in Worte fasste."

3

Hermanowski's zogenaamde „Geschiedenis van de Vlaamse Roman" mag niet alleen op deze titel geen aanspraak maken, het is ook in hoge mate een misleidend geschrift, want de schrijver verzwijgt voor de Duitse lezer opzettelijk de namen van talrijke Vlaamse schrijvers, die in een werkelijk serieuse studie over dit onderwerp onder geen enkele voorwaarde verzwegen moeten worden.

Ik wil hier slechts enkele noemen:

Fernand Toussaint van Boelaere, Paul Kenis, Lode

Zielens, Emmanuel de Bom, Reimond Stijns, Gustav Vermeersch, Victor de Meyre, Hugo van Walden, Fr. de Backer, René Berghen, Julien Kuypers, George Vriamond, Georg Hebbelinck en Richard Minne. In plaats daarvan krijgen we opgediend: R. F. Boschvogel, J. M. Elsing, Eugeen Winters, Antoinette Buckinx-Luykx, Daan Inghelram, Luc ter Elst en vele anderen — stellig grotendeels oprechte katholieken, wier werk somtijds ook wel onze aandacht verdient, doch die voor het merendeel nog niet aan een vermelding in een „Geschiedenis van de Vlaamse Roman" toe zijn, zolang Hermanowski de namen der andere door mij genoemde auteurs verzwijgt, die — grotendeels „vrijzinnig" en „onkerkelijk" zijn.

4

De schade die Georg Hermanowski de Vlaamse literatuur berokkent met de publicatie van „Die Stimme des schwarzen Löwen" is heel ernstig, maar nog gering vergeleken bij het nadeel dat de Duitse lezers lijden door zijn vervalsing van de Vlaamse letterkundige perspectieven met behulp van zijn talrijke vertalingen. „Eerst in de moeilijkste na-oorlogse omstandigheden, maar geleidelijk aan groeiend en terrein veroverend, bouwde Georg Hermanowski zijn „Flämisches Lektorat" uit tot een centrale van Nederlandse (? N. R.) cultuurverspreiding in Duitsland", lees ik in „De Band", (het driemaandelijks huisorgaan van de Vlaamse uitgeverij Lannoo in Tielet). Ik lees daarin ook dat dit „Lectoraat" thans tien jaar bestaat en dat Hermanowski al meer dan 100 Vlaamse romans vertaalde . . .

Het resultaat van deze „cultuurspreiding" is, dat het grootste deel van de werken van *O*Nkerkelijke Vlaamse schrijvers — op grond van volkomen andere dan zuiver literaire normen — aan het Duitse publiek wordt onthouden. Een eenzijdig katholieke, nauwkeuriger uitgedrukt, een eenzijdig uitermate-bekrompen-katholieke spreiding dus. Uit zuiver religieuse overtuiging? Als dit het geval was, zou ik dit protest niet

geschreven hebben. Dan zou deze „lector" zich er ook niet met trots op beroepen (trots op zijn bewust-eenzijdige voorlichting) dat „Marnix Gijsen, Willem Elsschot en zelfs August Vermeylen en Herman Teirlinck op het ogenblik niet meer in Duitsland te koop zijn." *

Welke Vlaamse auteurs door Hermanowski vertaald werden behalve Maurice Roelants en Johan Daisne? Niet alleen de werken van min of meer talentvolle auteurs van „Heimat und Volksromanen", doch ook die van *vele* collaborateurs uit de laatste oorlog: Putman, de Pillecyn, Peleman, Marcel Matthys, Germonprez, Albe, Cyriel Verschaeve, Wies Moens en talrijke anderen. *Het zou niet zonder belang zijn de volledige lijst van al deze vertalingen eens nauwkeurig na te gaan.*

NIET vertaald werd na de oorlog in Duitsland o.a. het werk van Lode Baekelmans, Piet van Aken, Emmanuel de Bom, Louis Paul Boon, Cyriel Buysse, Hugo Claus, Libera Carlier, Maurits d'Haese, Karel Jonckheere, Achilles Mussche, Janine de Rop, Paul van Ostayen, George Hebbelinck, Albert van Hoogenbemt, Marnix Gijsen, Willem Elsschot, Jan Walravens, Bert van Aerschot, Raymond Brulez, Julien Kuypers, Gerard Walschap (met uitzondering van „Oproer in Kongo").

„Flämisches Lektorat"? Beslist in West-Duitsland Hermanowski wat wél en wat niet uit het Vlaams vertaald moet worden? Ik was altijd van mening, dat de Belgische culturele attaché in Bonn in deze domeinen een taak had. In dit geval schijnt deze het dus òf volledig eens te zijn met het „Flämische Lektorat" of machteloos hiertegen.

Had de volledige lijst van vertalingen trouwens niet moeten worden gecontroleerd door de jury die enkele maanden geleden aan deze Georg Hermanowski *de Belgische Staatsprijs voor vertalingen* toekende? Indien ze echter heeft geoordeeld naar het *aantal* zijner ver-

* Medegedeeld door Hubert Lampo in de „Volksgazet" van 4 januari 1961.

talingen van Vlaamse werken — meer dan honderd — dan lijkt mij dit criterium ten enemale onvoldoende.

Conclusie:

De Belgische regering kent een Belgische Staatsprijs toe aan een Duitse vertaler, die het bestaan van een Belgisch volk ontkent en daarmee het bestaan van een Belgische cultuur;

die reeds jarenlang systematisch en opzettelijk in Duitsland de Vlaamse literatuur zodanig propageert en eenzijdig belicht, dat hier wel van een vervalsing der Vlaamse letterkundige perspectieven mag worden gesproken;

die in zijn zogenaamde literatuurgeschiedenis aan voor de Vlaamse literatuur werkelijk representatieve figuren zoals Herman Teirlinck, Willem Elsschot en Marnix Gijsen nauwelijks aandacht besteedt, doch geen gelegenheid voorbij laat gaan om de lof te zingen van talloze Vlaamse literaire collaborateurs, die door de Belgische regering veroordeeld zijn.

Dat schrijvers, die door Hermanowski vertaald werden, over deze bekroning misschien anders denken, is menselijk. Even vanzelfsprekend is, dat *bepaalde* politieke kringen en partijen hieraan hun volle medewerking hebben verleend.

De Belgische Staatscommissie, die deze Staatsprijs toekende aan Georg Hermanowski, heeft de belangen en het aanzien van de moderne Vlaamse literatuur in het buitenland een zware schade toegebracht.

Lest we forget.

Er hangt wel geen ijzeren gordijn tussen Franco-Spanje en de rest van het Westen, maar een gordijn hangt er toch. Dat van de Stilte, geweven uit het vergoeilijkend verzwijgen door alle fatsoenlijke bladen van berichten over de toestanden in dat land, dat als bondgenoot in de strijd tegen alles wat links is, te vriend moet worden gehouden.

Het zuchten van het hongerende, door armoe verteerde en van wanhoop koortsige Spaanse volk dringt door dit stilte-gordijn niet heen.

Onlangs is die stilte echter voor een ogenblik doorbroken door het Congres voor de vrijheid van het Spaanse volk in Rome gehouden naar aanleiding van de 25ste herdenking van de Spaanse burgeroorlog.

Aan het 7e bulletin van 3 april j.l. door dit congres verspreid, ontlenen wij het volgende:

Het analfabetisme in de provincie Malaga.

„Een typische erkenning van de slechte toestand, waarin het Franco-regiem het Spaanse volk houdt, vonden we in het dagblad van de Phalanx, 'Ya' in Madrid, in het nummer van 12 februari 1961. Het blad publiceerde gegevens over het analfabetisme in de provincie Malaga." Uit de gedetailleerde cijfers, die het bulletin uit het blad overneemt, laat zich afleiden, dat van de mannen 34% en van de vrouwen 41% niet kan lezen en schrijven.

Een revolutie, al of niet geweldadig . . .

Ook van het verzet tegen deze en soortgelijke vernederende toestanden dringt weinig tot ons door. Daarom troffen ons de volgende woorden. „Een revolutie, al of niet gewelddadig, is onverbiddelijk bezig te rijpen. Wil deze bloedeoos en zegevierend zijn, dan is een of andere vorm van eenheid tussen alle krachten van de oppositie noodzakelijk, vooral tussen de linkse".

Dit is een uitspraak, uit hetzelfde bulletin, van Rev. Donald Soper, een der leiders van de Engelse methodisten. Hij is met I. B. Priestly, Bertrand Russell, Philip Toynbee, Clement Attlee, Noel Baker en een groot aantal Labour-parlementsleden één van de initiatiefnemers uit Engeland — er zijn er niet minder vooraanstaande uit andere landen — van het herdenkingscongres te Rome. J. R.

EX LIBRIS

De viering van de vijfde mei, de historische datum van de bevrijding van Nederland uit een schrikbewind dat zijn vernietiging tot einddoel had, is sinds jaren in de verdrukking, letterlijk versnipperd en beknibbeld, verzwakt en verwaarloosd. Er zijn tekenen die op een verbetering hierin wijzen, alhtans in de behoefte aan intenser aandacht aan dit grootste feit onzer geschiedenis sinds 1813, nog niet in een krachtiger steun van de zijde der regering, die hier alles aan zou kunnen en moeten doen. Toch moet het de dag worden waarop alle bezinning, juist van de opkomende generatie, wordt gericht op het wezen en de werkelijke inhoud van democratie, op de gevaren en de gevolgen van nazisme, fascisme, tyrannie en dictatuur van elke soort, ook de communistische al was Rusland in de te herdenken oorlogsjaren geallieerd, omdat het gaat, in principe en zonder politieke drijverij waarvan deze viering vrij blijve, over de positieve waarden en de onmisbaarheid van de rechten van de mens en de vrijheid van geest en geweten. Het voorwoord van het boek **Den vaderland getrouwe,** samengesteld door **Mathieu Smedts** (A'dam, Arbeiderspers 1962) is optimistisch over de toekomst van de vijfde mei als dag der vrijheidsgedachte. Een optimisme dat o.i. potentieel gegrond is: het valt ervan te maken en zeer velen in het land zijn bereid het met vereende krachten daarheen te leiden, maar daar zal een grote en georganiseerde, gezamenlijke inspanning toe nodig zijn, om de viering van de vijfde mei jaarlijks te maken tot het grote feest en de nationale manifestatie die het nu slechts om de vijf jaar is. De vrijheid kan men niet per lustrum vieren maar dient de jaarlijkse bezinning te zijn op de onmisbare grondgedachte die het jaar behoort te beheersen. Onderwijs, pers, radio en televisie, kerken, jeugdbeweging en vakbonden zullen elkaar hiertoe in gemeenschappelijk beraad hebben te vinden.

In elk geval kan men vaststellen dat er jaarlijks boeken bij komen die waardig materiaal hiervoor vormen en die het hunne ertoe bijdragen jongeren het juiste en noodzakelijke antwoord te geven op de gelukkig toenemende vragen naar wat en hoe die bezettingstijd is geweest. De samensteller zegt trots te zijn aan die boeken over oorlog en verzet dit werk te mogen toevoegen, en na de lezing ervan kan men zich niet anders dan over deze belangrijke aanwinst der positieve oorlogs-, bezettings- en verzetsliteratuur verheugen, die tegelijk in herinnering roept, waarschuwt en vermaant, wat die helse jaren zijn geweest, – tot welke misdaden een staat kan vervallen en hoe de verwording van de mens tot oorlogsmisdadiger door een gewetenloze regering kan worden aangewakkerd en geëxploiteerd.

Het eerste deel van Den vaderland getrouwe is een klein boek op zichzelf: het bevat de sober en nuchter meegedeelde ondervindingen van Mathieu Smedts, den tegenwoordigen hoofdredacteur van Vrij Nederland, uit de jaren toen hij als gevolg van het uitzetten van een vluchtweg voor de ten dode vervolgde Joden naar Zwitserland door verraad in handen van de nazi's viel en zijn lijdensweg door de hel der Duitse tuchthuizen begon. Wat hij zonder enige ophef of opsmuk meedeelt is meer dan een mens zich bij mogelijkheid aan menselijke ellende en onmenselijke wreedheid kan voorstellen, maar het is de waarheid en deze kan alleen nog erger zijn geweest dan wat er nu eenmaal onder woorden te brengen valt. Het is noodzakelijk dat dit gelezen wordt, al moet men er zich soms toe vermannen. In elk geval zal men nooit meer het sober gedane verhaal vergeten van de zeventien terdoodveroordeelden uit het Vlaamse dorp Lichterfeld die in het tuchthuis te Wolfenbüttel onder de elke dinsdag in werking gestelde guillotine hun einde vonden. Houdt men het uit dat te moeten meemaken, dan hoort men het minstens uit te houden het ten einde te lezen, opdat men wete hoe het geweest is. En dat is dan maar één voorval uit die jaren van massale mensenvernietiging.

Als in de meeste van zulke lijdenskroniek ontbreekt ook in deze gevangenisherinneringen de humor niet, een natuurlijk vaak bitterè galgenhumor. En met vermaak leest men hoe de technische sabotage der gevangen slaven, die in een gevangenisfabriekje verrekijkers hadden te maken, zich ontwikkelde tot een complete sabotagetechniek. De bevrijdingsapotheose, door de komst van de Russen en Amerikanen, werd overschaduwd door de gruwelen van de ondergang, want het derde rijk zou niet ondergaan dan in dodenmarsen, in de gloed van in de lucht geblazen tuchthuizen en in de vlammen van met benzine overgoten gevangenenverblijven.

Ook de andere gedeelten van het boek beantwoorden aan wat het onderschrift bij de titel ons verzekert: zij zijn geschreven door mensen die beleefd hebben wat ze schreven. Men vindt er de lotge-

vallen verhaald van verzetshelden als de Drentse boer Johannes Post, de eenvoudige gelovige pater Titus Brandsma, de strijder voor het lot der verdrukten Koos Vorrink, maar ook de belevenissen van de talloze gewone naamlozen die het bezettingslot ondergingen zoals iedereen maar met hun eigen nood en angst en verontwaardiging, ook de herinneringen uit de Jappenkampen, een vrouwenkamp op Sumatra.

Den vaderland getrouwe is een boek dat in ons volk en daar-buiten zijn werk zal doen en dat een waardige plaats inneemt naast zijn voorgangers zoals de Dagboekfragmenten 1940-1945, de kroniek der Jodenvervolging van Mr. Abel Herzberg, De Duitse tijd van Jan Meulenbelt, De oorlog die Hitler won van H. Wielek, de foto-documentaire over de jaren 1940-'45 en de getuigenissen, antwoord aan het Kwaad, samengesteld door prof. Presser, die alle tezamen als vraag en antwoord, waarschuwing en maning aan opgroeiende generaties in bloemlezingen en in schoollessen dienen te worden voorgehouden, aan de opkomende generaties die er niet van weten en de oudere die zich er niet aan mogen onttrekken. Den vaderland getrouwe is een verzetswerk tegen het alomtegenwoordige, alles vervagende vergeetboek. A. D.

RECTIFICATIE

In het Kunstpolitieknummer (maart/april '62) komen in het artikel Twee grote vragen door N.A.D. enkele storende drukfouten voor. Op blz. 145 r. 19 van boven staat: cultuurpotentatie i..p.v. **cultuurpotentie**; op blz. 146 r. 2 van boven: nog richting i.p.v. **noch** richting; in op een na de laatste regel is ten onrechte het woordje **is** ingevoegd.

Aan dit nummer werkten o.a. mee:

Mevrouw T. Sang-Mandersloot, studeerde enige tijd politieke wetenschappen in Parijs. Schreef jaren lang reportages over Frankrijk voor De Groene Amsterdammer. Verblijft thans in Iran.

Nico Rost, (Aragohof 12-I, Amsterdam); publiceerde „Goethe in Dachau"; „Nog draaft Beyaard"; „Veranderd klimaat in Polen".

MAAK
UW
KENNISSEN
ATTENT
OP
DE
NIEUWE
STEM

De Nieuwe Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

★ GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waarvan deelnemers: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel en anderen.

128 pag. (2 delen) **ƒ 3, – /Bfr. 50**

★ 12 OP 1 BALCON, waarin besproken worden: Soekarno, Ho Chi-minh, Kassem, Nasser, Tito, Verwoerd. Bourguiba, De Gaulle, Nkrumah, Salazar, Trujillo, Castro.
Een confrontatie met bestuursvormen, die gekenmerkt worden door duidelijk dictatoriale trekken.
Inleiding en samenvatting van Prof. Fr. de Jong Edz.

160 pag. en uitslaande illustratie **ƒ 3,75/Bfr. 60**

★ GARCIA LORCA-NUMMER, geheel gewijd aan de op 19 augustus 1936 vermoorde grote Spaanse dichter, met medewerking van: Prof. Dr. G. J. Geers, Francisco Carrasquer, Hendrik de Vries e.a. Met foto.

48 pag. **ƒ 1,50/Bfr.25**

★ SPANJENUMMER, een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a.: Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.

104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 2,80/Bfr. 40

★ KUNSTNUMMER met medewerking van: Mevrouw Dr. A. Romein-Verschoor, Paul Citroen, Anthonie Donker, Johan de Meester, G. Th. Rietveld, A. van Domburg en Willem Andriessen.

128 pag. en 8 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,50/Bfr. 55

★ DROOGSTOPPELNUMMER, met medewerking van: W. F. Wertheim, Mevr. A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.

120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,25/Bfr. 45

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij

UITGEVERIJ „NIMO" MONNICKENDAM

Kerkstraat 48-50 - Giro 256907 - Telefoon (02995) 336